ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ੴ

ਮਈ 2011

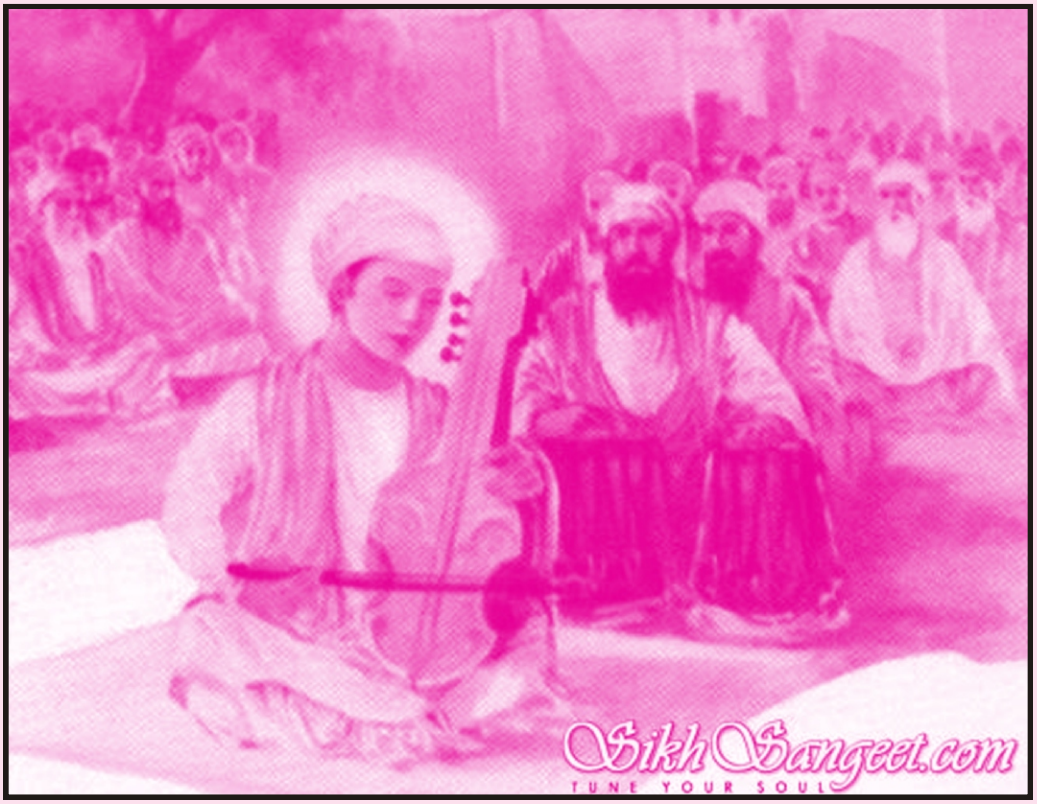

ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਮੁੱਲ 15/-

ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਸਭ ਬੰਦੇ

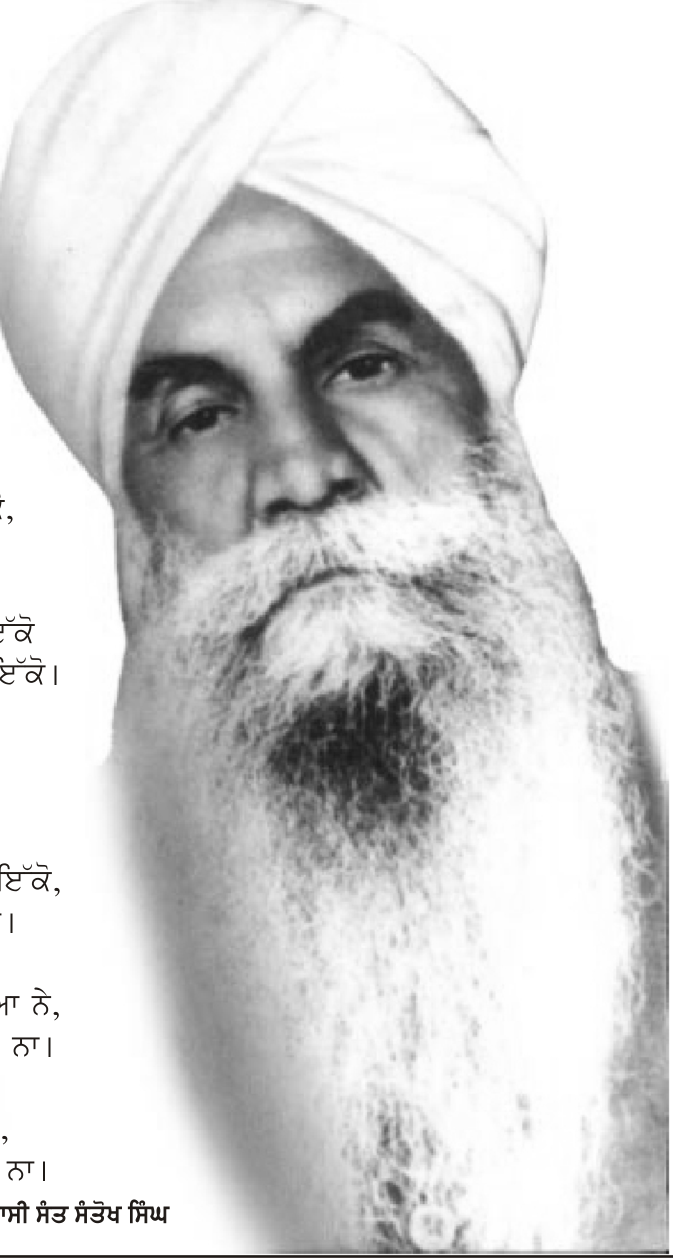

ਨੱਕ ਕੰਨ ਇੱਕੋ ਅੱਖੀਂ ਦੰਦ ਇੱਕੋ,
ਹੱਥ ਪੈਰ ਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ਰੀਰ ਇਕੋ।

ਖਾਵਣ ਲਈ ਸਭ ਖਾਂਵਦੇ ਵਸਤ ਇੱਕੋ
ਪਹਿਨਣ ਲਈ ਸਭ ਪਾਂਵਦੇ ਚੀਜ਼ ਇੱਕੋ।

ਕਾਮ ਕਰੋਧ ਲੋਭ ਮੋਹ ਹੰਕਾਰ ਪੰਜੇ,
ਸਭੇ ਵਸਦਾ ਆਤਮਾ ਪੀਰ ਇੱਕੋ।

ਦਇਆ, ਖਿਮਾਂ ਤੇ ਸ਼ੀਲਤਾ ਸਭੀ ਇੱਕੋ,
ਸਬਰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਅਤੇ ਮਨ ਧੀਰ ਇੱਕੋ।

ਕਿਹੜੀ ਗਲ ਦਾ ਵਿਤਕਰਾ ਪਾਇਆ ਨੇ,
ਇੱਥੇ ਦਿਸਦੀ ਅੱਡਰੀ ਚੀਜ਼ ਕੋਈ ਨਾ।

ਖਿੱਚੋ ਤਾਣ ਹੈ ਪਾਈ ਭੁਲੇਖਿਆਂ ਨੇ,
ਚੰਗੀ ਮੰਦੀ ਦੀ ਸਾਨੂੰ ਤਮੀਜ਼ ਕੋਈ ਨਾ।

ਪੁਸਤਕ -ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ : ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

ਆਨਰੇਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ

ਸ: ਹਰਚੰਦਨ ਸਿੰਘ

▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: ੪/੮/੯੦ ਮਿਤੀ ੨੦/੨/੯੧ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

▲ Donations are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/-I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05-2008 valid upto 31/03/2012

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

▲ ਦੇਸ਼: ਇਕ ਕਾਪੀ 15 ਰੁ., ਸਲਾਨਾ 150 ਰੁ.
ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 1500 ਰੁ.

▲ ਵਿਦੇਸ਼: ਸਲਾਨਾ 30 £, ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 300 £

▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ
'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ।
ਜਾਂ State Bank of Patiala ਵਿਚ Amrit Kirtan Trust A/c 65079603302 ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਜਮਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਜੀ

ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ
ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015
ਫੋਨ : 0172-2772660, 098140 53630
e-mail: drjagirsingh@gmail.com
Website : www.amritkirtan.com, www.gurshabad.com

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਐਸ. ਸੀ. ਐਫ. 107, ਫੇਜ਼-7, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

Type Setting & Designed by :
Rajpreet Singh Khural - 9915545084

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ - ਦਮਿ ਦਮਿ ਸਦਾ ਸਮਾਲਦਾ 5

ਗ੍ਰਾਮ ਮੂਰਛਨਾ ਤੇ ਠਾਟ-ਪੱਧਤੀ
ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ 6

ਰਾਗ ਰੁੱਤ ਭਾਗ-6
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਤਨ 9

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ : ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ
ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ 11

RITUALS GET US NOWHERE-UNDERSTANDING CAN
(Gurcharan Singh Jaito) 15

गुरुमति संगीत के पारिभाषिक शब्द
नरेन्द्र कौर 17

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ: ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ
ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ 23

ਸੁਰ ਲਿਪੀ ਵਾਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅਰਥ 26

Please forward your e-mail id at drjagirsingh@gmail.com

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ

ਪ੍ਰੈਸ ਨੋਟ

ਵਿਸ਼ਵ ਪੱਧਰ ਉਤੇ ਅਕਾਦਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਖੋਜ ਦਾ ਮਹਤੱਵਪੂਰਣ ਕੇਂਦਰ ਬਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਇਕ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਉਪਲਬਧੀ ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਆਫ ਮਿਸ਼ੀਗਨ, ਯੂ.ਐਸ.ਏ. ਤੋਂ ਪੀ-ਐਚ.ਡੀ. ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਫੁਲਬਰਾਈਟ ਸਕਾਲਰਸ਼ਿਪ ਲੈ ਕੇ ਮਿਸਿਜ਼ ਨਿਰੰਜਨ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖੋਜ ਕਰਨ ਲਈ ਪਹੁੰਚੀ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਇਕ ਹੋਰ ਖੋਜਾਰਥੀ ਜੈਨ ਪਰੋਟੋਪੋਪਸ ਵੀ ਇਸ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਸ਼ੇ ਉਪਰ ਖੋਜ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਆਪਣਾ ਪੀ-ਐਚ.ਡੀ. ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਨਿਰੰਜਨ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸਮਕਾਲੀ ਪਰਿਪੇਖ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਅਧਿਐਨ ਸੰਪੂਰਨ ਕਰੇਗੀ। ਬੀਬੀ ਨਿਰੰਜਨ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ, ਯੋਗੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਚਲਾਈ ਗਈ ਸਿੱਖ ਲਹਿਰ ਦੀ ਸਿਰਕਢ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਇਸ ਖੋਜ ਕਾਰਜ ਦੌਰਾਨ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ, ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਅਤੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਰਗਰਮ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰੇਗੀ। ਇਥੇ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਸਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਅਧਿਆਪਨ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਸੁਤੰਤਰ ਵਿਭਾਗ ਹੈ ਜੋ ਅੰਡਰ-ਗ੍ਰੈਜੂਏਟ ਪੱਧਰ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਪੀ-ਐਚ.ਡੀ. ਤਕ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਕੋਰਸਾਂ ਰਾਹੀਂ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਅਧਿਆਪਨ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਕਾਰਜ ਕਰ ਰਹੇ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਖੋਜੀਆਂ ਤੇ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅਕਾਦਮਿਕ ਆਕਰਸ਼ਣ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਹੈ।

ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਖੋਜਾਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਵਾਈਸ-ਚਾਂਸਲਰ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਯੋਜਨਾ ਤੇ ਨਿਰੀਖਣ ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਹਿਯੋਗ ਤੇ ਯਤਨ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜਿਥੇ ਹੌਫਸਟਰਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਊਜ਼ਕ ਦੇ ਵਿਜ਼ਿਟਿੰਗ ਸਕਾਲਰ ਹਨ, ਉਥੇ ਔਕਸਫਰਡ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪ੍ਰੈਸ ਨੇ ਸਿੱਖ ਸੰਸਥਾ ਸਬੰਧੀ ਖੋਜ ਲਈ ਵੀ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ਤੇ ਚੁਣਿਆ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਨਿਰੰਜਨ ਕੌਰ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ ਵਿਚ ਗਾਇਨ, ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਵਾਦਨ ਦੀਆਂ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀਆਂ ਅਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਸ਼ਿਆਂ ਉਤੇ ਹੋ ਰਹੀ ਖੋਜ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਵਿਭਾਗ ਦੇ ਮਿਊਜ਼ਕ ਆਰਕਾਈਵਜ਼ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਵੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ।

(ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ)
ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਤੇ ਮੁਖੀ
ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਚੇਅਰ - ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ

ਦਮਿ ਦਮਿ ਸਦਾ ਸਮਾਲਦਾ

ਪਿੱਛੇ ਜਿਹੇ ਅੰਬਾਲੇ ਇੱਕ ਮਿੱਤਰ ਸ੍ਰ. ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘਰ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਦੋ ਸਾਲ ਦਾ ਪੋਤਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਤੋਤਲੀ ਬੋਲੀ ਵਿੱਚ **ਦਮ ਦਮ ਦਮ ਦਮ** ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਮਿਤਰ ਨੂੰ ਪੁਛਿਆ ਇਹ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਸ਼ਬਦ ਸੁਣਾਓ। ਰਣਬੀਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਮੁਬਾਈਲ ਫੋਨ ਵਿੱਚ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤੇ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਵਜਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਲਗਾਇਆ ਤਾਂ ਕੀਰਤਨੀਏ ਇੱਕ ਵੱਖਰੇ ਹੀ ਅੰਦਾਜ ਬੜੀ ਸੁਰੀਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਇਹ ਸਬਦ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ:

ਦਮਿ ਦਮਿ ਸਦਾ ਸਮਾਲਦਾ ਦੰਮੁ ਨ ਬਿਰਥਾ ਜਾਇ

ਰਾਗੀ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਲੀ ਦੀ ਇੱਕ ਗ਼ਜ਼ਲ ਦੀ ਤਰਜ਼ 'ਤੇ ਗਾਇਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਲੀ ਨੇ ਗ਼ਜਲ- ਯੇ ਕੌਨ ਆ ਗਈ ਦਿਲਰੁਬਾ ਮਹਿਕੀ ਮਹਿਕੀ। ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਤਰੀਕੇ ਨਾਲ ਗਾਈ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਨਕਲ ਕਰਨਾ ਸਧਾਰਨ ਗਾਇਕ ਦੇ ਵੱਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਲੀ ਇਸ ਸਦੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਗ਼ਜ਼ਲ ਗਾਇਕ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਗ਼ਜ਼ਲਾਂ ਨੂੰ ਮੁੜ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਆਸ਼ਾ ਭੌਂਸਲੇ ਜਿਹੀਆਂ ਗਾਇਕਾਵਾਂ ਵੀ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਕਈ ਨਾਮਵਰ ਰਾਗੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗ਼ੁਲਾਮ ਅਲੀ ਦਾ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਦਸ ਕੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੇ ਇਸ ਰਾਗੀ ਦੀ ਗਾਇਕੀ ਵਿੱਚੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਪੱਕਤਾ ਝਲਕਾਂ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਇਸ ਟਿਊਨ 'ਤੇ ਗਾਉਣ ਲਈ ਕਾਫੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਸੰਗਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਰਾਗੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਸਤਿਕਾਰ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਦੀਆਂ ਟਿਕਟਾਂ ਅਤੇ ਚੰਗੀ ਚੋਖੀ ਮਾਇਆ ਦੇ ਗੱਫੇ ਦੇ ਕੇ ਨਿਵਾਜਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਹੜੇ ਕੀਰਤਨੀਏ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਰਵਾਇਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਆਮ ਹੋ ਰਹੇ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰਾਂ ਤੇ ਵੀ ਘੱਟ ਹੀ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹਨਾਂ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਆਸ ਹੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਲਈ ਕੀਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਜਤਨਾਂ ਬਾਰੇ ਬੇਰੁਖੀ ਦਾ ਆਭਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਟਕਸਾਲੀ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਵਿੱਚ ਵੀ ਦਿੱਕਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਕਿਤਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਆਦੇਸ਼ 'ਤੇ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦਾ ਹੈ--

ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ ॥
ਰਾਮ ਰਮਾ ਰਾਮਾ ਗੁਨ ਗਾਉ ॥
ਛੋਡਿ ਮਾਇਆ ਕੇ ਧੰਧ ਸੁਆਉ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥

ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਮਿਆਰ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕੋਈ ਸੰਕਲਪ ਕਰਨਾ ਹੈ।

ਖਿਆਲ ਆਪੋ ਆਪਣਾ

ਗ੍ਰਾਮ ਮੂਰਛਨਾ ਤੇ ਠਾਟ-ਪੱਧਤੀ

ਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ

ਸੰਗੀਤ ਇਕ ਅਦਭੁਤ ਵਿਸ਼ਾਲ ਤੇ ਪਰਿਵਰਤਨਸ਼ੀਲ ਕਲਾ ਹੈ। ਈਸਾ ਤੋਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ, ਈਸਵੀ ਇਕ ਤਕ ਦਾ ਸਮਾ ਪੁਰਾਣਿਕ ਤੇ ਬੋਧਯ ਕਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਰੀਵੰਸ਼ ਪੁਰਾਣ ਤੇ ਆਗਨੇਯ ਪੁਰਾਣ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਨਿਯਮ ਲਿਖੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ - ਸੁਰ, ਗ੍ਰਾਮ, ਮੂਰਛਨਾ ਆਦਿ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਧਯ ਅਤੇ ਜੈਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਭੀ ਜਾਤੀ ਆਦਿ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੰਧਰਵ ਸੰਗੀਤ : ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ 'ਸੰਗੀਤ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਸਗੋਂ ਗੰਧਰਵ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ। ਗੰਧਰਵ ਖਾਸ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੀ ਇਕ ਜਾਤੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿੱਦਿਆ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਨਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਗੰਧਰਵ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਰਿਸ਼ੀ ਨਾਰਦ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇਵ ਗੰਧਰਵ ਦੀ ਉਪਾਧੀ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹਾ ਹਾ, ਹੂ, ਹੂ ਤੇ ਤੁੰਬਰੂ ਉੱਤਮ ਗੰਧਰਵ ਸਨ। ਪਾਂਡਵ ਅਰਜੁਨ ਨੇ ਗਾਇਨ-ਵਾਦਨ ਤੇ ਨਿਰਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਗੰਧਰਵ ਚਿਤ੍ਰਸੇਨ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਜੀ ਵੀ ਗੰਧਰਵ ਵਿੱਦਿਆ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਨ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵਿਚੋਂ ਦੇਵਯਾਨੀ ਤੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਵਿਰਾਟ ਦੀ ਪੁੱਤਰੀ ਉੱਤਰਾ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੰਧਰਵ ਵਿੱਦਿਆ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਭਰਤ ਦਾ ਨਾਟਯ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ : ਤੀਸਰੀ ਸਦੀ ਵਿਚ ਭਰਤ ਨੇ 'ਨਾਟਯ ਸ਼ਾਸਤਰ' ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਿਆ, ਇਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਗੀਤ, ਵਾਦਯ, ਨਿਰਤ, ਸ਼ਰੁਤੀ, ਸੁਰ, ਜਾਤੀ, ਗ੍ਰਾਮ, ਮੂਰਛਨਾ ਆਦਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਰਤ ਦਾ ਇਹ ਨਾਟਯ ਸ਼ਾਸਤਰ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਇਕ ਆਧਾਰ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

ਬ੍ਰਿਹੱਦ ਦੇਸ਼ੀ ਗ੍ਰੰਥ : ਅਠਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਲਗਭਗ ਮਤੰਗਮੁਨੀ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਬ੍ਰਿਹੱਦਦੇਸ਼ੀ ਗ੍ਰੰਥ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਗ੍ਰਾਮ ਤੇ ਮੂਰਛਨਾ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਰਾਗ' ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿਚ ਉਲੇਖ ਇਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਮਤੰਗਮੁਨੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ-"ਕਿਉਂਕਿ ਭਰਤ ਅਤੇ ਦੂਜੇ ਗ੍ਰੰਥਕਾਰਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿਚ ਰਾਗ ਰੀਤੀ ਦਾ ਨਾ ਤਾਂ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪ ਰਾਗ ਰੀਤੀ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਵਿਚ ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਹੈ, ਲਿਖਦਾ ਹਾਂ।" ਇਸ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗ ਗਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਚ ਭਰਤ ਦੇ ਬਾਅਦ ਅਤੇ ਮਤੰਗ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਰੰਭ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ।

ਸੰਗੀਤ ਮਕਰੰਦ : ਅੱਠਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਹੀ ਨਾਰਦ ਕ੍ਰਿਤ 'ਸੰਗੀਤ ਮਕਰੰਦ' ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਵਿਚ ਆਇਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਰਾਗ-ਰਾਗਣੀਆਂ ਦੀ ਕਲਪਨਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਕਿਹਾ ਜਾਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸੇ ਗ੍ਰੰਥ ਦੇ ਆਧਾਰ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਮਤ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਗਏ। ਜਿਵੇਂ: ਸ਼ਿਵਮਤ, ਕਾਲੀਨਾਥ ਮਤ, ਭਰਤਮਤ, ਹਨੂਮਾਨ ਮਤ ਇਤਿਆਦਿ। ਲਗਭਗ ਇਹ ਸਭ ਗ੍ਰੰਥ ਕਰਤਾ 6 ਰਾਗ 30-36 ਰਾਗਣੀਆਂ ਤੇ 48 ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਪੁੱਤਰ-ਵਧੂ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ : ਤੇਹਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਪੰਡਿਤ ਸਾਰੰਗਦੇਵ ਨੇ 'ਸੰਗੀਤ ਰਤਨਾਕਰ' ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਿਆ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਾਦ, ਸ਼ਰੁਤੀ-ਸੁਰ, ਗ੍ਰਾਮ, ਮੂਰਛਨਾ, ਜਾਤੀ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਵਿਸਥਾਰ ਪੂਰਵਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੱਖਣ (ਕਰਨਾਟਕ) ਤੇ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਵਾਨ ਆਪਣਾ ਸੰਗੀਤ ਆਧਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪੰਡਿਤ ਸਾਰੰਗਦੇਵ (ਦੌਲਤਾਬਾਦ) ਦੇ ਯਾਦਵ ਵੰਸ਼ੀ ਰਾਜ ਦਰਬਾਰ ਦਾ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਯ ਸੀ।

ਤੇਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਆਰੰਭ ਕਾਲ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਅਲਾਉਦੀਨ ਖਿਜਲੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ

ਵਿਚ ਹਜ਼ਰਤ ਅਮੀਰ ਖੁਸਰੋ ਨਾਮ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਾਇਕ ਰਾਜ ਮੰਤਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਬੜਾ ਚਤੁਰ ਕਵੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਸੀ, ਇਸ ਨੇ ਅਨੇਕ ਰਾਗ ਸਾਜ਼ ਤੇ ਤਾਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਗਾਇਕਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਜਿਹਨਾਂ ਵਿਚ ਦੇਵਗਿਰੀ ਰਾਜ ਦਾ ਮਹਾਨ ਵਿਦਵਾਨ ਗਾਇਕ ਗੋਪਾਲ ਨਾਇਕ ਵੀ ਸੀ, ਇਹਨਾਂ ਸਭ ਨੇ ਮਿਲ ਕੇ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤ੍ਰ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਪੱਧਤੀ ਕਾਇਮ ਕੀਤੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ (ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ) ਸੰਗੀਤ ਪੱਧਤੀ ਆਖਦੇ ਹਨ, ਉਸੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਦੋ ਪ੍ਰਣਾਲੀਆਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ।

੧. ਦੱਖਣੀ ਕਰਣਾਟਕੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ   ੨. ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਣਾਲੀ।

ਸੰਗੀਤ ਰਾਗ ਤਰੰਗਣੀ : ਪੰਦਰਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਲੋਚਨ ਕਵੀ ਨੇ 'ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਸੰਗੀਤ' ਪੱਧਤੀ ਉੱਤੇ ਇਕ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਰਾਗਤਗਣੀ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖਿਆ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਰਾਗ-ਰਾਗਣੀ ਦੇ ਬਖੇੜੇ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ ਜਨਕ-ਜਨਯ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ 12 ਜਨਕ ਮੇਲ (ਠਾਟਾਂ) ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਠਾਟ ਕਾਫੀ ਠਾਟ ਦੇ ਸਮਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਡਿਤ ਅਹੋਬਲ ਨੇ 'ਸੰਗੀਤ ਪਰਿਜਾਤ' ਲਿਖਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗਣਿਤ ਦੇ ਨਿਯਮ ਅਨੁਸਾਰ ਵੀਣਾ ਦੇ 36 ਇੰਚ ਲੰਮੇਂ ਬਾਜ ਦੇ ਤਾਰ ਦੀ ਲੰਬਾਈ ਨੂੰ ਵੰਡ ਕੇ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ ਨਾਮ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਵਿਕ੍ਰਿਤ ਸੁਰ ਕਾਯਮ ਕੀਤੇ। ਅਹੋਬਲ ਦਾ ਸ਼ੁੱਧ ਠਾਟ ਭੀ ਲੋਚਨ ਵਾਂਗ ਕਾਫੀ ਠਾਟ ਦੇ ਸਮਾਨ ਹੀ ਸੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਪੰਦਰਵੀਂ-ਸੋਲਵੀਂ ਸਦੀ ਤਕ (ਰਾਗ-ਰਾਗਣੀ) ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਜਨਕ-ਜਨਯ ਮੇਲ (ਠਾਟ) ਭੀ ਪਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਏ। ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਕੇਵਲ ਇਸ ਤੇ ਵੀਚਾਰ ਕਰਨੀ ਹੈ ਕਿ 'ਗ੍ਰਾਮ-ਮੂਰਛਨਾ' ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੂੰ ਤਿਆਗ ਕੇ 'ਠਾਟ ਪੱਧਤੀ' ਕਦੋਂ ਅਤੇ ਕਿਵੇਂ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋਈ।

ਅਠਾਰਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਪੂਰਬਾਰਧ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ 'ਰੰਗੀਲਾ' ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਮੀ ਸੀ, ਇਸ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਦੋ ਅਤਿਅੰਤ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਗਾਇਕ ਸਦਾਰੰਗ-ਅਦਾਰੰਗ ਸਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਭਿੰਨ ਭਿੰਨ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਹਜ਼ਾਰਹਾ ਖਯਾਲਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਕੇ ਅਨੇਕ ਸ਼ਾਗਿਰਦ ਤਿਆਰ ਕੀਤੇ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪਰਿਵਰਨ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਖਯਾਲ ਗਾਇਕੀ ਵਿਚ ਅਲਾਪ ਤੇ ਸੁਰ-ਸਰਗਮ (ਤਾਨ-ਪਲਟੇ) ਮੁੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਜਿਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸਪਾਟ ਤਾਨ ਲਾਉਣੀ ਕਠਿਨ ਸੀ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਜੈਸੇ ਬਿਲੰਦ ਤੇ ਆਂਸਦਾਰ ਸਾਜ਼ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤਬਲਾ' ਜੋ ਖਯਾਲ, ਤਰਾਨਾ, ਠੁਮਰੀ, ਟੱਪਾ, ਗ਼ਜ਼ਲ ਆਦਿ, ਨਾਜ਼ੁਕ ਤੇ ਕੋਮਲ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦਾ ਸੀ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਤਬਲੇ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਸਤਾਦ ਸਿਧਾਰ ਖਾਂ ਢਾਢੀ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਹੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੋਸ਼ਨ ਖਾਂ, ਤੁੱਲਨ ਖਾਂ, ਕੱਲੂ ਖਾਂ ਅਤੇ ਮੀਆਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੈਨ, ਖਲੀਫਾ ਹਫ਼ੀਜ਼ ਖਾਂ ਉਸਤਾਦ ਨਿਸਾਰ ਖਾਂ, ਇਹ ਭੀ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸੀ ਸਨ। ਅੱਗੋਂ ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਸ਼ਾਗਿਰਦਾਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਤਬਲਾ ਵਜਾਉਣਾ-ਸਿਖਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਇੰਝ ਇਹਨਾ ਦੇ ਵੱਖੋ-ਵੱਖ ਘਰਾਣੇ ਮੰਨੇ ਗਏ।

ਆਧੁਨਿਕ ਠਾਟ ਪੱਧਤੀ

ਮੁਹੰਮਦ ਸ਼ਾਹ ਰੰਗੀਲੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਮੁਗ਼ਲ ਹਕੂਮਤ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ ਅਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾ ਦਾ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਇੰਝ ਕਾਫੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਹਾਲਤ ਡਾਵਾਂ-ਡੋਲ ਰਹੀ। ਫਿਰ ਉੱਨੀਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹਾਨ ਸੰਗੀਤਾਚਾਰੀਯ ਪੰਡਿਤ ਵਿਸ਼ਨੂ ਨਾਰਾਇਣ ਭਾਤਖਡਗੇ ਅਤੇ ਸ਼੍ਰੀ ਵਿਸ਼ਨੂ ਨਾਰਾਇਣ 'ਪਲੁਸਕਰ' ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਕੇ 12 ਸੁਰਾਂ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਠਾਟ ਪੱਧਤੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ। ਭਾਵ, ਕੇਵਲ ਦਸ ਠਾਟ ਚੁਣ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਦਸ ਠਾਟਾਂ ਵਿਚ ਉੱਤਰੀ ਭਾਰਤੀ ਪੱਧਤੀ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਵਰਗੀਕਰਨ ਕਰਕੇ ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥ ਲਿਖੇ ਅਤੇ ਥਾਂ ਥਾਂ ਜਾ ਕੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਦਿਆਲਾ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ।

ਪ੍ਰਾਚੀਨ 'ਗ੍ਰਾਮ ਮੂਰਛਨਾ' ਪੱਧਤੀ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਤੇ ਜਟਿਲ ਸੀ। ਮੂਰਛਨਾ ਰਾਹੀ ਠਾਟ (ਰਾਗ) ਕਿਵੇਂ ਤਬਦੀਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, ਇਸ ਦਾ ਵਿਸਥਾਰ ਸਹਿਤ ਵਰਣਨ ਮੈਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਾਗਰ' ਦੇ ਦੂਜੇ ਭਾਗ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਹ ਲੇਖ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਰਾਗੀ-ਪ੍ਰਚਾਰਕਾਂ ਦੀ ਗਿਆਤ ਲਈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ, ਜਿਹੜੇ ਸਟੇਜ ਉੱਤੇ ਬਹਿਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਾਧ ਸੰਗੀਤ ਜੀ ! ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਨੂੰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। "ਰਾਗਾਂ ਵਿਚਿ ਸਿਰੀ ਰਾਗੁ ਹੈ" ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ

'ਰਾਗਮਾਲਾ' ਲਿਖਾਣ ਵੇਲੇ 5 ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਬਖ਼ਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਆਧੁਨਿਕ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਇੰਝ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਅਕਸਰ ਉਹ ਸੱਜਣ ਕਰਦੇ ਹਨ, ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਊੜਾ-ਐੜਾ ਦਾ ਵੀ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ।

ਆਧੁਨਿਕ ਠਾਟ ਪੱਧਤੀ ਵਿਚ ਲਿਖੇ 6 ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਇੰਝ ਸਮਝੋ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸਾਲ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਫੋਟੋ ਲੈ ਕੇ ਰੱਖ ਲਵੇ ਅਤੇ ਤੀਹ-ਚਾਲੀ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਹਨਾਂ ਹੀ ਬੰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਦੱਸੋ ਇਹ ਫੋਟੋ ਕਿਹਨਾਂ ਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਉਹ ਆਪ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਰੂਪ ਨਹੀਂ ਸਿਆਣ ਸਕਦੇ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਸੌ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਜੋ ਸੁਰ-ਰੂਪ ਇਹਨਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਸੀ, ਉਸ ਵਿਚ ਜ਼ਮੀਨ-ਆਸਮਾਨ ਦਾ ਅੰਤਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

1. ਸ੍ਰੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗ ਸੀ। ਪਰ ਉਦੋਂ ਇਸ ਵਿਚ 'ਗਾ-ਨੀ ਕੋਮਲ' ਰੇ-ਪਾ' ਤੀਵਰ ਤੇ ਮੱਧਮ ਸ਼ੁੱਧ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਹੋ ਪੂਰਵੀ ਠਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ, ਜਿਸ ਵਿਚ 'ਰੇ-ਧਾ' ਕੋਮਲ 'ਗਾ ਮਾ ਨੀ' ਤੀਵਰ ਲਗਦੇ ਹਨ।
2. ਮਾਲਕੌਂਸ ਰਾਗ ਭੈਰਵੀ ਠਾਟ ਵਾਂਗ ਸੀ, ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ 'ਰੇ-ਪਾ' ਵਰਜਿਤ ਭੈਰਵੀ ਠਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ।
3. ਹਿੰਡੋਲ ਰਾਗ ਵਿਚ 'ਰੇ, ਗਾ, ਮਾ, ਧਾ, ਨੀ' ਤੀਵਰ ਤੇ ਪੰਚਮ ਸੁਰ ਲਗਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਹ 'ਰੇ-ਪਾ' ਵਰਜਿਤ ਕਲਿਆਣ ਠਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ।
4. ਦੀਪਕ ਰਾਗ ਆਸਾਵਰੀ ਠਾਟ ਰਾਗ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਹ ਪੂਰਵੀ ਠਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ।
5. ਮੇਘ ਰਾਗ ਵਿਚ 'ਰੇ, ਗਾ, ਧਾ' ਤੀਵਰ ਮੱਧਮ ਸ਼ੁੱਧ ਪੰਚਮ ਤੇ ਨੀ ਕੋਮਲ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ 'ਗਾ-ਧਾ' ਵਰਜਿਤ ਖਮਾਜ ਜਾਂ ਕਾਫੀ ਠਾਟ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ।
6. ਭੈਰਉ ਰਾਗ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖਾਸ ਪਰਿਵਰਤਨ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਹ ਆਧੁਨਿਕ ਦਸ ਠਾਟਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆਲਾ, ਗੁ: ਰਕਾਬ ਗੰਜ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ

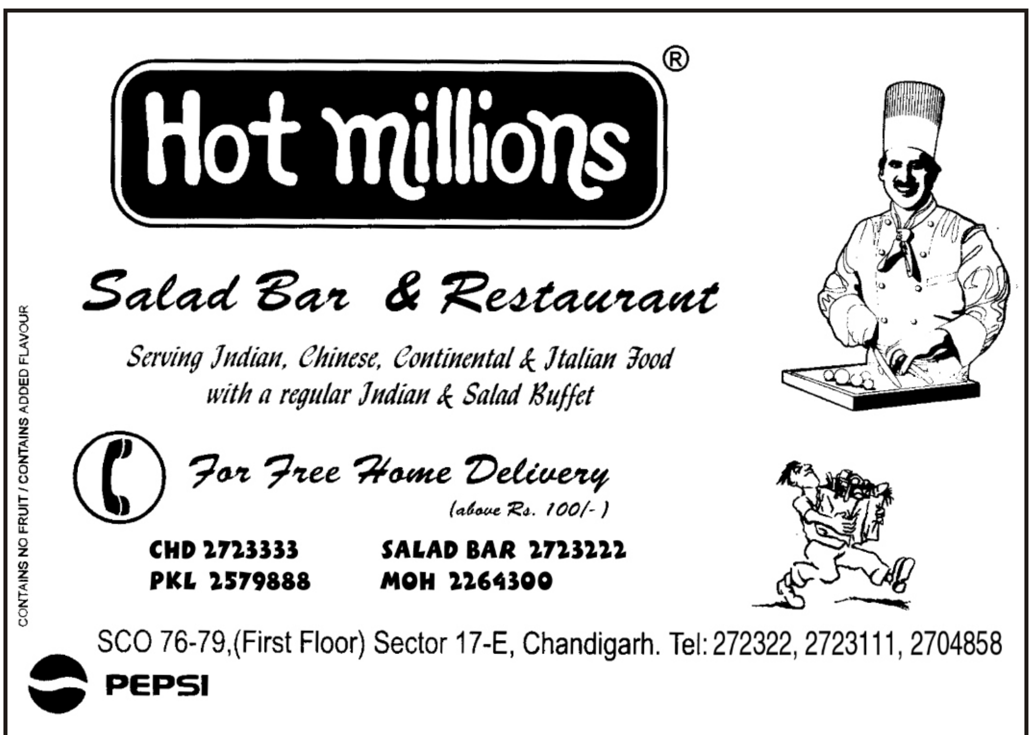

ਰਾਗ ਰੁੱਤ ਭਾਗ-6

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਤਨ

ਦਾਸ ਨੇ ਪਹਿਲੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਚ ਜੋ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਲਿਖੀ ਹੈ, ਇਸ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਦੇ ਛੇਵੇਂ ਰਾਗ, ਛੇ ਦੇਵਤੇ ਹਨ। ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਇਹ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-1. ਭੈਰਉ, 2. ਮਾਲਕੌਂਸ, 3. ਹਿੰਡੋਲ, 4. ਦੀਪਕ, 5. ਸਿਰੀ ਰਾਗ, 6. ਮੇਘ। ਲੇਕਿਨ ਦੇਵਤਿਆਂ ਦੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਦਰਜਾ ਤਰਤੀਬ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ-1. ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਹਨ ਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਸੰਸਕ੍ਰਿਤੀ ਵਿਚ ਭਗਵਾਨ ਵਿਸ਼ਨੂੰ ਜੀ ਨੂੰ (ਸ੍ਰੀ ਹਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਗ ਸਭ ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਰਾਜਾ ਹੈ ਯਾਨੀ ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੇਵਤੇ ਪਾਸ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਹੈ, ਤੇ ਧੰਨ ਲਕਸ਼ਮੀ ਵੀ ਹੈ। ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਰਿਜਕ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰਤਿਪਾਲਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਵਿਚ ਇਹ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਕਿ (ਸਭ ਮਿਲਿ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਹੈ ਗਾਵਹਿ) ਅਰਥਾਤ ਸਾਰੇ ਰਾਗ ਮਿਲ ਕੇ ਰਾਗ ਸ੍ਰੀ, ਜੋ ਕੇ ਹਰੀ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਸਿਫਤਿ ਕੀਰਤੀ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਵੇਲੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੇ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਨੂੰ ਥਾਂ ਦੇ ਕੇ ਸਤਿਕਾਰਿਆ ਹੈ। ਤੀਜੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। (ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਰਾਗ ਹੈ, ਜੇ ਸਚਿ ਧਰੇ ਪਿਆਰ) (ਮ: ੩, ਪੰਨਾ 83)

ਦੂਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਰਾਗ ਹਿੰਡੋਲ ਹੈ, ਜੋ ਕਿ ਬ੍ਰਹਮਾ ਜੀ ਹਨ, ਜੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹਨ, ਰਾਗ ਭੈਰਵ ਜੋ ਕਿ ਭਗਵਾਨ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹਨ ਅਤੇ ਸ਼ਿਵ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੀ ਸੰਭਾਲਨਾ ਤੇ ਸਫਾਈ ਕਰਨੀ। ਰਾਗ ਭੈਰਵ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਦਾ ਦਰਜਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵੇਲੇ ਰਾਗ ਭੈਰਵ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਵਿਚ (ਪ੍ਰਥਮ ਰਾਗ ਭੈਰਉ ਵੈ ਕਰਹੀ) ਕਰਕੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਚੌਥੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਹਨ ਰਾਗ ਦੀਪਕ ਜੋ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਦੀਪਕ ਹਨ। ਰੌਸ਼ਨੀ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਚਲਣ ਦਾ ਕਾਰਨ ਹੀ ਸੂਰਜ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰ ਲਿਖਦੇ ਹਨ (ਸੂਰਜੁ ਏਕੋ ਰੁਤ ਅਨੇਕ) (ਮ: ੨, ਪੰਨਾ 12) ਸੂਰਜ ਦੇ ਕਾਰਨ ਹੀ, ਰੁੱਤਾਂ ਅਤੇ ਦਿਨ ਰਾਤ ਬਣਦੇ ਹਨ, ਤੇ ਰਾਗ ਮੇਘ ਬਣ ਕੇ ਪੰਜਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਇੰਦਰਦੇਵਤਾ ਵਰਸ਼ਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਪੰਜਵਾਂ ਰਾਗ ਮੇਘ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਇੰਦਰ ਦੇਵਤਾ ਹੈ। ਛੇਵੇਂ ਨੰਬਰ ਤੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਜੋ ਕਿ ਚੰਦਰ ਦੇਵ (ਚੰਦਰਮਾ) ਜੀ ਹਨ ਜਿਹਨਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੈ, ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਠੰਢਕ ਦੇਣੀ। ਸੋ ਇਸ ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਦੀ ਰੁੱਤ ਠੰਢੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿਸੀਅਰ ਰੁੱਤ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਰੁੱਤੀ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ (ਰੁਤਿ ਸਿਸੀਅਰ ਸੀਤਲ ਹਰਿ ਪ੍ਰਗਏ ਮੰਘਰ ਪੋਹਿ ਜੀਉ। (ਮ: ੫ ਪੰਨਾ 929) ਅਰਥਾਤ ਸਿਸੀਅਰ ਰੁੱਤ ਮਹੀਨਾ ਮਘਰ ਤੇ ਪੋਹ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਸੀਅਰ ਰੁੱਤ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ (ਮਾਲਕੌਂਸ) ਸੋ ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਇਹ ਛੇਵਾਂ ਤੇ ਆਖਰੀ ਰਾਗ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਰਾਗ ਰੁੱਤ ਦਾ ਮੇਰਾ ਆਖਰੀ ਲੇਖ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਮਾਲਕੌਂਸ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਕੁਛ ਸਤਰਾਂ ਦਾਸ ਨੇ ਕਵਿਤਾ ਰੂਪ ਵਿਚ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਜੋ ਹੇਠ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਕਿਉਂ ਕਿ ਰਾਗ ਮਾਲਾ ਵਿਚ (ਮਾਲਕੌਂਸ) ਦਾ ਦੂਜਾ ਨੰਬਰ ਹੈ, ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਮੈ ਲਿਖਿਆ ਹੈ:

ਦੂਜਾ ਰਾਗ ਜੋ ਮਾਲਕੌਂਸ ਹੈ, ਰੁੱਤ ਸਿਸੀਅਰ ਠੰਢੀ ਰਾਤ।
ਐਸੀ ਠੰਢੀ ਰਾਤ ਮੇਂ, ਸਭ ਸੁੰਗੜ ਗਈ ਕਾਇਨਾਤ।
ਹੋਕਾ ਨਿਕਲੇ ਹੰਢ ਸੇ, ਤੇ ਹੂਕ ਬਿਰਹਾ ਕੀ ਆਇ।
ਚੰਦਰ ਦੇਵ ਜੀ ਮਾਲਕੌਂਸ ਬਣ, ਆਧੀ ਰਾਤ ਕੋ ਆਇ (1)
ਭੈਰਵੀ ਠਾਠ ਦੀ ਸੁਰਾਂ ਤੋਂ ਆੜਵ ਜਾਤ ਬਨ ਜਾਇ
ਸਾ ਗਾ ਮਾ ਧਾ ਨੀ ਕੀ ਸੁਰ ਸੇ, ਮਾਲਕੌਂਸ ਬਣ ਜਾਇ
ਐਸੀ ਠੰਢੀ ਰਾਤ ਮੇਂ, ਜਬ ਪਾਣੀ ਬਰਫ਼ ਹੋ ਜਾਇ
ਮਾਲਕੌਂਸ ਕੀ ਹੇਕ ਸੇ, ਤਬ ਪਾਥਰ ਭੀ ਪਿਘਲਾਇ। (2)
ਰੇ ਔਰ ਪਾ ਕੇ ਛੋਡ ਕਰ, ਸਭ ਕੋਮਲ ਸੁਰ ਮਾਨ
ਮਾ ਸਾ ਵਾਦ ਸੰਵਾਦ ਕਰ, ਹੈ ਮਾਲਕੌਂਸ ਪਹਿਚਾਨ

ਮਾ ਗੁਾ ਮਾ ਧੁਾ, ਨੁੀ ਧੁਾ ਗੁਾ, ਸਾ, ਮੁਖ ਅੰਗ ਇਹ ਜਾਨ
ਸ਼ਹਿਦ ਵਰਗਾ ਰਾਗ ਹੈ, ਮਾਲ ਕੌਂਸ ਸੱਚ ਜਾਨ (3)

ਦੋਹਰਾ ਰੇ ਪਾ ਵਰਜ, ਆੜਵ ਮਧੁਰ, ਸਭ ਕੋਮਲ ਸੁਰ ਮਾਨ।
ਮਾ ਸਾ ਵਾਦ ਸੰਵਾਦ ਕਰ, ਮਾਲਕੌਂਸ ਪਹਿਚਾਨ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਹੋਰ ਵੀ ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਅਤੇ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ, ਛਿਆਂ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚੋਂ ਦੂਜਾ ਨੰਬਰ ਮਾਲਕੌਂਸ ਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜ਼ਿਕਰ ਹੈ (ਦੁਤੀਆ ਮਾਲ ਕਉਸਕ ਆਲਾਪਹਿ) ਤੇ ਨਾਦ ਬਿਨੋਦ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਮਾਲਕੌਂਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਖਿਆ ਹੈ (ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਜੋ ਕਿ ਚੰਦਰ ਦੇਵ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਰੰਗ ਲਾਲ ਤੇ ਸੁਨਿਹਰੀ ਹੈ। ਅਤੇ ਹੱਥ ਦੇ ਵਿਚ ਇਕ ਛੜੀ ਪਕੜੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਵੱਡਾ ਯੋਧਾਬੀਰ ਹੈ। ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਮਿੱਤਰ ਬੀਰਾਂ ਵਿਚ ਸਜ ਕੇ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਠਾਠ ਭੈਰਵੀ ਵਿਚੋਂ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮਾ ਸ਼ੁੱਧ ਹੈ ਅਤੇ ਬਾਕੀ ਦੇ ਸੁਰ ਕੋਮਲ ਹਨ ਅਤੇ ਰੇ ਤੇ ਪਾ ਸੁਰ ਵਰਜਤ ਹਨ। ਜਾਤੀ ਇਸ ਦੀ ਆੜਵ-ਆੜਵ ਹੈ। ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਮਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਸੁਰ ਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਰਾਗ ਮਘਰ ਤੇ ਪੋਹ ਦੇ ਮਹੀਨੇ, ਸਿਸੀਅਰ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਗਾਣ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਿੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਤੀਜਾ ਪਹਿਰ ਹੈ (ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੋਂ ਬਾਦ ਦਾ ਹੈ) ਅਤੇ ਇਹ ਗੰਭੀਰ ਪ੍ਰਕਿਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਸਮ ਗੁਰ ਸਾ ਯਾਂ ਮਾਂ ਤੇ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ:

ਆਰੋਹ – ਨੁੀ ਸਾ, ਗੁਾ, ਮਾ, ਧੁਾ, ਨੁੀ ਸਾਂ
ਅਵਰੋਹ – ਸਾ ਨੁੀ, ਧੁਾ, ਮਾ, ਗੁਾ, ਮਾ, ਗੁਾ, ਸਾ
ਮੁੱਖ ਪਕੜ – ਮਾ ਗੁਾ ਮਾ ਧੁਾ ਨੁੀ, ਧੁ ਮ ਗੁ ਸ
ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਦਾ ਪ੍ਰਕਿਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਸੁਰ	ਸੁਭਾਅ	ਵਰਨ	ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰੰਗ	ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ
ਸ	ਸਰਦਤਰ	ਰਕਤ	ਸਵੈਤ	ਪ੍ਰਸੰਨ ਦਿਲ
ਗ	ਸਰਦਤਰ	ਸ਼ਵਰਨ	ਸੁਰਖ	ਉਦਾਸ
ਮ	ਗਰਮਖੁਸ਼ਕ	ਸਵੰਤ	ਸ੍ਵੈਤ	ਚੰਚਲ
ਧ	ਦਿਲਮੋਹਤ	ਪਿਤ	ਸੁਰਖ	ਪ੍ਰਸੰਨ
ਨੀ	ਸਰਦਖੁਸ਼ਕ	ਵਚਿਤ੍ਰ	ਕਾਲਾ	ਕ੍ਰੋਧੀ

ਨੋਟ : ਜੋ ਸਰਗਮ ਦੇ ਸਤ ਸੁਰ ਹਨ, ਜੋ ਕਿ ਹਰ ਇਕ ਰਾਗ ਵਿਚ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ, ਇਹ ਸੁਰਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਨਾਮ ਪ੍ਰਗਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਅੱਜ ਤਕ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਖੋਜ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ। ਸਾ: ਸਦਾ ਸਚ ਹੈ, ਰੇ : ਰਮਿਆ ਰਵਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਸਭ ਦੇ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਗਾ : ਗੁਰੂ ਹੈ (ਰਸਤਾ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ, ਸੋਝੀ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈ) ਮਾ ਰਾਗ ਮਾਦਾ ਰੂਪ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਪਾ: ਪੂਰਨ ਪੁਰਖ ਪਿਤਾ ਹੈ। ਧ: ਧਰਮ ਹੈ, ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਖਾ ਸੱਚਾ ਧਰਮੀ ਹੈ। ਨੀ : ਨਿਆਂਕਾਰੀ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈ

ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਵਿਚ ਇਹ ਸੁਰ ਆਉਂਦੇ ਹਨ :

ਸਾ ਗਾ ਮਾ ਧਾ ਨੀ ਤੋਂ ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਦਾ ਸਿਸਰੀਅਰ ਰੁੱਤ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਰੁੱਤ ਤਾ ਸੁਭਾਅ, ਸਰਦ ਤਰ, ਤੇ ਸਰਦ ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਥੋਹੜਾ ਗਰਮ ਖੁਸ਼ਕ-ਦਿਲ ਨੂੰ ਮੋਹਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤ ਇਸ ਰੁੱਤ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਾ ਰੰਗ, ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਵੇਤ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੁਰਖ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਕਾਲਾ ਰੰਗ ਠੰਢ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹੈ, ਰਾਤ ਨੂੰ ਠੰਢ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਇਸ ਰੁੱਤ ਦੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਦਿਨ ਦਾ ਸੁਰਖ ਤੇ ਸ੍ਵੇਤ ਰੰਗ ਛੁਪ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਦਿਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨ ਪ੍ਰੇਮੀ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਮੰਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਦੋਂ ਇਹ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਸਮੇਂ ਮਾਲਕੌਂਸ ਰਾਗ ਦੀ ਸੁਰਾਂ ਲਾ ਕੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਪ੍ਰਮੇਸ਼ਰ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬਿਰਹਾ ਵਿਚ ਤੜਪ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਰਾਗ ਮਾਲਕੌਂਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ, ਬਰਫ ਤਾਂ ਕੀ ਪੱਥਰ ਵੀ ਪਿਘਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਤੜਪਦੇ ਦਿਲ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਾਂ ਸਥਿਤੀ ਇਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਦਿਲ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹਾਲਤ ਇਹ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ (ਰਸਿ ਰਸਿ ਭੋਗ ਕਰੇ ਪ੍ਰਭਿ ਮੇਰਾ ਹਮ ਤਿਸ ਆਗੈ ਜੀਉ ਕਟਿ ਕਟਿ ਪਈਆ।। ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਰਧਾ ਸੇਜ ਵਿਛਾਈ ਪ੍ਰਭਿ ਛੋਡ ਨ ਸਕੈ ਬਹੁਤ ਮਨਿ ਭਈਆ। (ਮ: ੪, ਪੰਨਾ 836)

425, ਸਿਰਮਨ ਨਿਵਾਸ, ਗਲੀ ਨੰ: 1, ਨਿਊ ਬਸੰਤ ਵਿਹਾਰ, ਕਾਕੋਵਾਲ ਰੋਡ, ਲੁਧਿਆਣਾ-141008, ਫੋਨ : 9780708747, 9463244912

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ : ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ

ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ

ਕੀਰਤਨ ਸ਼ਬਦ ਕੀਰਤਿ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਰੁਪ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਭਾਵ ਹੈ ਉਸਤਤ ਕਰਨਾ, ਗੁਣ ਗਾਉਣਾ ਆਦਿ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗ, ਲੈਅ ਅਤੇ ਤਾਲ ਵਿਚ ਗਾਉਣ ਦਾ ਨਾਮ ਕੀਰਤਨ ਹੈ। ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ ਨਾਭਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਸਵਰ, ਲੈਅ ਅਤੇ ਤਾਲ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗਾਉਣਾ ਕੀਰਤਨ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕਰਨ ਨੂੰਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕੀਰਤਨ ਸੰਬੰਧੀ ਉਪਰੋਕਤ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਤੋ ਗਿਆਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨੂੰ ਨਿਰਾਧਿਤ ਰਾਗ, ਲੈਅ ਅਤੇ ਤਾਲ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾ ਕੇ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਕੀਰਤੀ ਜਾਂ ਜਸ ਗਾਉਣ ਦਾ ਨਾਂ ਕੀਰਤਨ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵੀ ਅਜੇਹਾ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜੋ ਨਿਰੋਲ ਰਾਗ ਆਧਾਰਿਤ ਹੋਵੇ, ਪ੍ਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਗ੍ਰੰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਵੀ ਰਾਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਦੇ ਪੱਖੋਂ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਾਨਵਤਾ ਲਈ ਇਕ ਵਿਲੱਖਣ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਵੇਲੇ ਜਿਥੇ 30 ਸ਼ੁੱਧ ਰਾਗਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਸਾਸ਼ਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਅਤੇ ਲੋਕ ਸੰਗੀਤ ਦੀਆਂ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਗਾਇਨ ਲਈ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸੰਗਤ ਲਈ ਨਵੀਨ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਰਬਾਬ, ਤਾਉਸ ਸਿਰੰਦਾ, ਪਖਾਵਜ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਲਿਆਂਦਾ ਅਤੇ ਇਹ ਸਾਜ਼ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਵੇਲੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਰਬਾਬ ਨਾਲ, ਭਾਈ ਸਜਾਦਾ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿੱਚ, ਭਾਈ ਦੀਪਾ, ਭਾਈ ਸਾਦੂ, ਬਾਦੂ, ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਦੇਵ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਪਾਧਾ, ਬੁਲਾ, ਗੁਰੂਰਾਮਦਾਸ ਤੇ ਗੁਰੂਅਰਜਨ ਦੇਵ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ, ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਤੇ ਬਲਵੰਡ, ਭਾਈ ਝਾਝੂ ਤੇ ਕੇਦਾਰਾ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਬਾਬਕ, ਭਾਈ ਨੱਥਾ, ਅਬਦੁਲਾ, ਭਾਈ ਲੰਬ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਏ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਜਸ, ਭਾਈ ਨਥੂ, ਭਾਈ ਸੇਵਾ ਰੱਤਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਬਖਸ਼ ਗੁਰੂਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਭਾਈ ਸਦੂਤੇ ਮਦੂ, ਭਾਈ ਉਗਰ ਸੈਨ, ਭਾਈ ਰਾਮੂ, ਭਾਈ ਨਿਗੋਰੀ ਮਲ ਤੰਤੀ ਸਾਜਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ, ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਮਨਸਾ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਲਾਲ, ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੁਵਾਲੀਆ, ਭਾਈ ਹੀਰਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ, ਮਹੰਤ ਗੱਜਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਚਤਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰੋ: ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਅਮਰੀਕ ਸਿੰਘ ਜਖਮੀ, ਗੁਰਮੀਤ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਂਤ, ਭਾਈ ਬਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਅੱਗੇ ਤੋਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਪ੍ਰਮਾਣ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਾਜ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼ਬਦ ਰੀਤ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸਮੂਹਿਕ ਤੇ ਅਖੰਡ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਢੰਗਾਂ ਨੂੰਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਰਾਗੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਵੱਖਰੇ-ਵੱਖਰੇ ਢੰਗ ਨਾਲ, ਗਾਇਆ ਤੇ ਅਪਣਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਗਾਇਨ ਪ੍ਰਤਿਯੋਗਤਾ ਸੰਗਠਿਤ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਖੋਜ ਸੰਬੰਧੀ ਕਾਰਜਾਂ ਕਰਕੇ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਉਤਸਵਾਂ ਕਰਕੇ ਨਿਰਧਾਰਿਤ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵੀ ਕਾਫੀ ਵਧਿਆ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਕਾਫ਼ੀ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਮੁੜ ਤੰਤੀ ਸਾਜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਦਮ ਆਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਪਹਿਲਾਂ ਜਿੱਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਸਰਵਣ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਕੇਵਲ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਹੁਣ ਅਜੋਕੀ ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੌਜੀ ਨੇ ਸੀ. ਡੀ. ਰਾਹੀਂ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਘਰਾਂ ਤੱਕ ਪਹੁਚਾਉਣ ਦਾ ਇਕ ਕਾਰਗਰ ਸਾਧਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਸੀ.ਡੀ. ਦੇ ਮਾਧਿਆਮ ਰਾਹੀਂ ਜਿਥੇ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਿਆ ਹੈ ਉਥੇ ਉਹ ਰਾਗੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਲਈ ਮਨ ਵੀ ਰਸ ਵਿਭੋਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਨ ਵੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਹਨ ਉਹ ਸੀ. ਡੀ. ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਡੂੰਘੀ ਰੁਚੀ ਦਿਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਤੀ ਹੋਈ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਸੀ.ਡੀ. ਹੁਣ ਡੀ. ਵੀ. ਡੀ. ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਕੀਰਤਨੀਏ ਆਪਣੀਆਂ ਐਲਬਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਤਿਆਰ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਟੀ. ਵੀ. ਚੈਨਲ ਵੀ ਉੱਘਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇ ਮਾਧਿਆਮ ਰਾਹੀਂ ਸਾਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਕੀਰਤਨੀਏ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਸੁਣ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਹ ਰੁਝਾਨ ਨਾ ਕੇਵਲ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ ਦੇਣ ਵਾਲੇ ਹਨ ਸਗੋਂ ਆਰਥਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਵੱਡਮੁਲੀ ਮਹੱਤਤਾ ਰੱਖਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਂਨਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਥੇ ਇਸ ਨੇ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦੇ ਵੀ ਬਹੁਮੁੱਲੇ ਸਾਧਨ ਪੇਸ਼ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਵਿਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਵਿਭਿੰਨ ਵਿਭਾਗ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਐਕਡਮੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹ ਰਹੀਆਂ ਹਨ ਜਿਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰੁਝਾਣਾਂ ਨੇ ਸਾਹਿਤਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਸ਼ਿਖਣ ਸਿਖਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰਕੋਈ ਵਿਰਲੀ ਹੀ ਪੁਸਤਕ ਇਸ ਕਾਰਜ ਵਿਚ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਉਹ ਏਨੀਆਂ ਜਟਿਲ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸਧਾਰਨ ਵਿਅਕਤੀ ਲੋੜੀਂਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਅੱਜ ਇਸ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਦਰਜਨਾਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਇਕ ਜਨ ਸਧਾਰਣ ਵੀ ਘਰ ਬੈਠਿਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਣਾਂ ਨੇ ਹੀ ਕੀਰਤਨ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਆਰੰਭ ਕਰਾਇਆ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੋ ਕਿਸਮ ਦੇ ਵੱਡਮੁੱਲੇ ਰਾਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ। (1) ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਪ੍ਰਵੀਨਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ, ਅਤੇ ਇਸ ਕਲਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਿਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਵਿਕਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਣ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਅਤੇ ਸਿਖਣ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਵੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋਈ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਣਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਤਾ ਵਾਲੀ ਗਾਇਕੀ ਨੂੰਪਰਪੱਕ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਚੀਨ ਰੀਤਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਜ਼ਾਂ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਲੋਕ ਧਾਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਹਿਤ ਸਿਰਜਣਾ ਨੂੰਪ੍ਰਫੂਲਤ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਲੋੜ ਹੈ ਇਸ ਰੁਝਾਣ ਨੂੰਇਸ ਦੇ ਠੀਕ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਪਛਾਣਨ ਅਤੇ ਸਹੀ ਪਰਿਪੇਖ ਨੂੰਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਦੀ ਨਿਰੰਤਤਰਤਾ ਨੂੰਜਾਰੀ ਰੱਖਣ।

ਪਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਰੁਝਾਣ ਐਸੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਆਤਮਕ ਅਨੰਦ ਦੇਣ ਦੀ ਥਾਂ ਕੇਵਲ ਕੰਨ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਦੇ ਮੰਤਵ ਨਾਲ ਹੀ ਜੁੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਜਥੇ ਕੇਵਲ ਮਾਇਆ ਮੁਖੀ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਅਜਿਹੀਆਂ ਫ਼ਿਲਮੀ ਤਰਜਾਂ ਅਤੇ ਆਮ ਜਨ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਗਾਈਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਭੇਟਾਵਾਂ ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਲ ਵਧੇਰੇ ਰੁਚਿਤ ਹਨ ਅਜਿਹੀ ਰੁਚੀ ਲਈ ਕੇਵਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰਹੀ ਦੋਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਠਹਿਰਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਇਸ ਰੁਚੀ ਨੂੰਬੜਾਵਾ ਦੇਣ ਵਿਚ ਸਰੋਤਿਆਂ ਦੀ ਵੀ ਉਤਨੀ ਹੀ ਅਣਗਹਿਲੀ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਆਤਮਕ ਅੰਨਦ ਦੇਣਾ ਹੈ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ ਤੇ ਕੰਨ ਰਸ ਦਾ ਸਾਧਨ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੇਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋ ਰਹੇ ਰੁਝਾਣਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਅਤੇ ਕੇਵਲ ਉਹ ਰੁਝਾਣ ਹੀ ਅਪਨਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਵਧਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਜੋ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਮੁਖ ਮੰਤਵ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹੋਣ।

ਅੱਜ ਦੇ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵਾਂ ਰੁਝਾਣ ਇਹ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਰਾਗੀ ਜਥੇ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸਾਜਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਕੇ ਸਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਕੋਸ਼ਲਤਾ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਜਥੇ ਅੱਜ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਮੈਂਡੋਲੀਅਨ, ਸਤਾਰ, ਵਾਇਲਨ ਆਦਿ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵੇਂ ਇਹਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਆਰਥਕ ਰੁਚੀਆਂ ਹੀ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਨਪ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ ਪਰ ਇਹ ਰੁਝਾਣ ਹੈ ਚੰਗਾ।

ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਲਾਈਵ ਟੈਲੀਕਾਸਟ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਨ ਤੇ ਪਤਾ ਚਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਇਕ ਦੋ ਜੱਥੇ ਹੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਉਪਰਾਲੇ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੋਏ ਹਨ ਪਰ ਅਗਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਕੂਲ ਕਾਲਜਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਲਾਗੂਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਜਿੱਥੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਵਲ ਪਰੇਰਿਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਉਥੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਵੀ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਾਂ।

ਸੋ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸੁਧਾਰ ਲਹਿਰ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਮੁਖ ਗੁਰਧਾਮਾਂ ਦੇ ਪੰਥਕ ਪ੍ਰਬੰਧ ਵਿਚ ਆਉਣ ਨਾਲ ਜਿਥੇ ਬਾਕੀ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਮਾਮਲਿਆਂ ਵਿਚ ਸੁੱਚਜਾ ਸੁਧਾਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਥੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਮੁਖੀ ਸੰਸਥਾ, ਬੇਧਿਆਨੀ ਸਿਖਲਾਈ, ਸਾਧਨਾਂ ਅਤੇ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਉਪਰਾਲੇ ਦੀ ਘਾਟ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵਧਾਊ ਉਪਰਾਲੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਰਾਗੀ ਜੱਥੇ ਰਬਾਬ, ਤਾਊਸ ਸਿਰੰਦਾ, ਮ੍ਰਿਦੰਗ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ।

1969 ਵਿਚ ਪੱਛਮ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਪੰਜਾਬੀ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਯੋਗੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰੂਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਦੇ ਸੰਦੇਸ਼ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕਰਕੇ ਜਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਹੀ ਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਜਪਾਨੀ, ਸਪੈਨਿਸ਼, ਜਰਮਨ, ਫਰਾਸੀਸੀ ਅਤੇ ਹੋਰ ਯੋਰਪੀਅਨ ਭਾਸ਼ਾਵਾ ਵਿਚ ਅਨੁਵਾਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਮੌਲਿਕ ਧੁਨਾ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕੀਤੀ ਅਤੇ Peace Lagoon ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਗਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਦੀ ਸੰਗਤ ਲਈ ਗਿਟਾਰ ਤਬੂਰਿਕ ਅਤੇ ਹੋਰ ਪੱਛਮੀ ਸਾਜਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਕੀਰਤਨ ਦਿਲਚਸਪੀ ਦਾ ਵਿਸ਼ਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਰਾਗੀਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਉਣਾ ਸਿੱਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਦਵਾਰਿਆਂ ਵਿਚ ਜਾਕੇ ਯੁਵਕਾਂ ਅਤੇ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਤੇ ਕੀਰਤਨ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ ਰੁਝਾਨ ਹੈ। ਯੂ.ਕੇ. ਵਿਚ ਵਿਕਰਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਅਮੋਲਕ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸਾਸ਼ਤਰੀ ਸੰਗੀਤ ਸਿੱਖ ਕੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਅਲੀ ਅਕਬਰ ਖਾਨ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਸਿਖਿਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਕੇ ਅਮਰੀਕਣ ਸਿਖਾਂ ਨੂੰ ਕਲਾਸੀਕਲ ਕੀਤਰਨ ਸਿੱਖਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਚੰਗੇ ਰੁਝਾਨ ਕਰਕੇ ਉਤਰੀ ਅਮਰੀਕਨ ਅਤੇ ਯੂਰਪੀਅਨ ਸਿੱਖ ਗਾਉਣਾ ਸਿੱਖ ਗਏ ਅਤੇ ਬੜੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅਨੰਦ ਮਾਣਦੇ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁਝ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਰਚਨਾਵਾਂ ਕਰਨੀਆ ਜਾਣਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਅਨੁਵਾਦਤ ਰਚਨਾਵਾਂ ਪੱਛਮੀ ਸਾਜਾਂ ਨਾਲ ਗਾਉਦੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰਮੁਖੀ ਵਿਚ ਸ਼ਬਦ ਹਾਰਮੋਨੀਅਮ ਨਾਲ ਗਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਮਰੀਕਨ ਸਿੱਖ ਕਲਾਸੀਕਲ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਯੂ.ਕੇ. ਵਿਚ ਗੁਰਦਾਸ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਕੌਰ, ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਤੋਂ ਸਿਖਦੇ ਹਨ। ਸਾਂਤੀ ਕੌਰ ਅਤੇ ਦੇਵ ਸਰੂਪ ਕੌਰ, ਭਾਈ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਸਿਖਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁਰਾਤਨ ਸਾਜਾਂ ਅਤੇ ਕਲਾਸੀਕਲ ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਣ ਦੀ ਰੁਚੀ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਬਹੁਤ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਯੋਗੀ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਆਸ਼ਰਮ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਲਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਵੱਜਣ ਵਾਲੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ, ਤਾਊਸ, ਰਬਾਬ, ਸਿਰੰਦਾ, ਪਖਾਵਜ ਅਤੇ ਜੋੜੀ ਵਾਦਨ ਦੀ ਕਲਾ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਸਿਖਿਆ ਪਿਛਲੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੈ ਅਤੇ ਸਿਖਾਰਥੀਆਂ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਵੀ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਕੀਰਤਨ ਕੌਰ, ਸਿਰੀ ਸੇਵਕ ਕੌਰ, ਹਰਭਜਨ ਕੌਰ, ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਤਾਂ ਰਾਗਾਂ ਦੀਆਂ ਸ਼ਬਦ ਰੀਤਾਂ ਗਾਉਣੀਆਂ ਸਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਬੀਬੀ ਨਿਰੰਜਨ ਕੌਰ ਹੁਣ ਅਮ੍ਰਿਤਸਰੀ ਬਾਜ ਦੀ ਜੋੜੀ ਪਖਾਵਜ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੀ ਪਹਿਲੀ ਬੀਬੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਸੰਚਾਲਨ ਦਾ ਇਕ ਰੋਲ ਮਾਡਲ ਹੈ ਨਿਰਸੰਦੇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਅਸਲ ਮੰਤਵ ਨੂੰਉਜ਼ਾਗਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿਚ

ਕਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਦਮ ਪੁੱਟੇ ਗਏ ਹਨ ਪਰ ਹਾਲੇ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਾਧੇ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਕੀਰਤਨ ਨਿਰੋਲ ਸ਼ਬਦ ਪ੍ਰਧਾਨ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵਾਲਾ ਹੀ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਜ ਲਈ ਵਰਤੇ ਜਾਂਦੇ ਸਾਜ਼ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਵ ਨੂੰਉਜਾਗਰ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵੀ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਬੇਸ਼ਕ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗੀ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਪਰ ਕੇਵਲ ਇਕ ਸਾਜ਼ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਹੀ ਇਸ ਮਕਸਦ ਨੂੰਪੂਰਾ ਕਰਨ ਦੇ ਸਮਰਥ ਨਹੀਂ ਆਖੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਪਾਸੇ ਉਚੇਰਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ, ਚੰਗਾ ਹੋਵੇ ਜੇ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਨਾਲ ਦੇਸ਼ ਦੇ ਪੰਜਾਂ ਤਖਤਾਂ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਵੀ ਇਸ ਕੀਰਤਨ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਰੁਝਾਲ ਨੂੰਸ਼ੁਰੂਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਨਵੀਂ ਤਕਨਾਲੋਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਨੂੰ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸੇਧ ਮਿਲ ਸਕਦੀ, ਸਗੋ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵੀ ਮਿਲੇਗਾ।

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜੇ ਵਿਦਿਅਕ ਅਦਾਰੇ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੱਡਮੁੱਲੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਹੇ ਹਨ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਐਕਡਮੀ, ਸੁਲਤਾਨ ਪੁਰ ਲੋਧੀ ਐਕਡਮੀ, ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਅਕੈਡਮੀ, ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਕਾਲਜਾਂ, ਫਤਹਿਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਬਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੱਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਇਸ ਪਾਸੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕਦਮ ਚੁੱਕੇ ਜਾਣ ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਅਦਾਰਿਆਂ ਪਾਸ ਇਸ ਕਾਰਜ ਨੂੰਸੰਪਨ ਕਰਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੇ ਸਾਧਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।

ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਵਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਵਿਭਾਗ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨਾ, ਕੀਰਤਨ ਦੇ ਕਈ ਨਵੇਂ ਕੋਰਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨਾ, ਤੰਤੀ ਸਾਜਾਂ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸਬੰਧੀ ਹੋ ਰਹੀ ਖੋਜ ਇਕ ਵਧੀਆ ਉਪਰਾਲਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ ਵਾਈਸ ਚਾਂਸਲਰ ਦੀ ਸੁਚੱਜੀ ਅਗਵਾਈ ਅਤੇ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੇ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ online ਕੀਰਤਨ ਸਿੱਖਣ ਦੇ ਨਵੇਂ ਰੁਝਾਨ, ਕੀਰਤਨ ਕੋਰਸ ਇਸ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਕਦਮ ਹਨ।

ਰੀਡਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਕਾਸ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

Beautiful Thoughts

* Two things define your success in life - The way you manage when you have nothing & the way you behave when you have everything.
* Two things to be learnt from a Child - One to be happy for no reason, Second to be always busy doing something. Never loose a child inside u.
* A Normal person prays to God, "Don't give me problems". But a great person prays to God, "Give me the power to face problems."
* Be greatful that you don't have everything you want. That means you still have an opportunity to be happier tomorrow then you are today.
* Listen in such a way that people feel compelled to "Speak" to you. Speak in such a way that people feel compelled to "Listen" to you.

With best compliments from a wellwisher

RITUALS GET US NOWHERE-UNDERSTANDING CAN

(Gurcharan Singh Jaito)

The relation between the Guru and follower is based on knowledge and devotion. If a follower cannot gain knowledge from his Guru or the Guru is not able to impart, then there cannot be any relationship/devotion worth consideration. No devotion can be achieved through rituals, as certain people seem to believe.

Practicing such exercises/ so called meditations through which one has to punish the body through useless rituals like Yog Sadhna, observing fast -eating no food or drink no water, Tapas - to sit in a circle lit with fires around with high temperatures during summer, or during extreme winters sit naked in a prearranged place, under a stand on which a pitcher is kept with a hole a in the bottom, so that a stream of cold water is continuously pouring on the persons head, sitting under. The pitcher is kept full by pouring water in the pitcher by his followers. No one can attain salvation, through such practices.

Further, certain faiths follow continuous readings of certain scriptures recited/sung loudly by the priests, which are not understood by those who sit and listen in blind faith, carry no meanings or effect.

Through out the world intellectuals have accepted that Gurbani (GURU GRANTH SAHIB) has teachings based on sound logic and one can search and find solutions for the worldly problems. Gurbani states:

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ ॥
ਗੁਰੁ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਖਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ ॥

(The Word, the Bani is Guru, and Guru is the Bani. Within the Bani, the Ambrosial Nectar is contained. If His humble servant believes, and acts according to the Words of the Guru`s Bani, then the Guru, in person, emancipates him.)

The above Hymns are sacred and self-explanatory. But certain so-called saints had been propagating that there is no need to understand Gurbani. They preach that keep reciting certain Hymns and the problems would be solved. This illusion affects many and many Sikh followers keep repeating the rituals without understanding the pious and simple Hymns of Gurbani, which states:

ਸੰਤਹੁ ਸੁਨਹੁ ਸੁਨਹੁ ਜਨ ਭਾਈ ਗੁਰਿ ਕਾਢੀ ਬਾਹ ਕੁਕੀਜੈ ॥
ਜੇ ਆਤਮ ਕਉ ਸੁਖੁ ਸੁਖੁ ਨਿਤ ਲੋੜਹੁ ਤਾਂ ਸਤਿਗੁਰ ਸਰਨਿ ਪਵੀਜੈ ॥

(Listen, O Saints; listen, humble Siblings of Destiny: the Guru raises His Arms and sends out the call. If you long for everlasting peace and comfort for your soul, then enter the Sanctuary of the True Guru.)

This sanctuary of the True Guru is to understand Gurbani in real sense.

But for those who get in to the net of misunderstandings/rituals, for them too Gurbani states:

ਹੁਕਮੁ ਨ ਜਾਣਹਿ ਬਪੁੜੇ ਭੂਲੇ ਫਿਰਹਿ ਗਵਾਰ ॥
ਮਨਹਠਿ ਕਰਮ ਕਮਾਵਦੇ ਨਿਤ ਨਿਤ ਹੋਹਿ ਖੁਆਰੁ ॥
ਅੰਤਰਿ ਸਾਂਤਿ ਨ ਆਵਈ ਨਾ ਸਚਿ ਲਗੈ ਪਿਆਰੁ ॥

(The wretched fools do not know the Lord`s Will; they wander around making mistakes.

They go about their business stubborn-mindedly; they are disgraced forever and ever.

Inner peace does not come to them; they do not embrace love for the True Lord)

Those who insist on carrying out rituals and are far away from the teachings of Gurbani for them Gurbani states:

ਮਨਹਠਿ ਕਰਮ ਕਰੇ ਸੋ ਛੀਜੈ ॥
ਬਹੁਤੇ ਭੇਖ ਕਰੇ ਨਹੀ ਭੀਜੈ ॥
ਬਿਖਿਆ ਰਾਤੇ ਦੁਖੁ ਕਮਾਵਹਿ ਦੁਖੇ ਦੁਖਿ ਸਮਾਇਦਾ ॥

Those who act stubborn-mindedly are destroyed.

Wearing all sorts of religious robes, they do not please the Lord.

Tinged by corruption, they earn only pain; they are immersed in pain.

In Guru Granth Sahib, the messages are simple and clear. In every Gurdwara around the world all Sikhs everyday keep Praying-

ਜਾ ਕਾ ਹਿਰਦਾ ਸੁੱਧ ਹੈ ਖੋਜ ਸਬਦ ਮਹਿ ਲੇਹ ।

JA KA HIRDA SHUDH HAI KHOJ SHABAD MEIN LEH (Those that wish to purify their souls, delve into the Shabad.)

Let all Sikhs of the True Guru understand and follow Gurbani teachings to make this world a better place.

Mobile : 9779426698

Communication Centre
Formal Restaurants
Exhibition Rooms
Accommodation
Informal Eating
Tours & Travels
Conferencing
Floral Shop

THE AROMA

Premium Event Centre
Millennium Centre
Deliberations
Abhinandan
Exporama
Mind Set
Art Craft

Sector: 22 - C, Chandigarh,
Ph.: 2700045-48 **Fax :** 0172-2700051
E-mail : hotelaroma@glide.net.in
Website : www.hotelaroma.com

गुरुमति संगीत के पारिभाषिक शब्द

नरेन्द्र कौर

राग

राग शब्द रंज धातु से बना है। जिसका शाब्दिक अर्थ है रंगना अर्थात् ऐसा ध्वनि समूह अथवा रचना जो मन को रंग दे भाव मग्न कर दे या आत्म विभोर कर दे, वह राग है। पं. शारंगदेव के अनुसार, ''राग ध्वनि की वह विशेष रचना है जो स्वरों तथा वर्णों से विभूषित हो तथा सुनने वालों के मन को आनन्दित कर दे।'' वे 'संगीत रत्नाकर' में लिखते हैं:–

योऽयं ध्वनि विशेषस्तु स्वर वर्ण विभूषितः
रंजको जन चित्तानां स रागः कथता बुधै।।

गुरूबाणी में राग की महत्ता पर प्रकाश डालते हुए लिखा है :–

सुखमन कै घर राग सुन
सुंन्न मंडल लिव लाय ।

गुरुवाणी में राग को रत्न माना गया है – 'गुण गोबिन्द गावहु
सभ हरजन, राग रतन रसना आलाप ।' ;च्697821द्ध

और गुरू अमरदास जी लिखते हैं :–

राग रतन परवार परियाँ शबद गावण आइयाँ।।

सभना रागां विच सु भला भाई
जित वसिया मन आए।
राग नाद सभ सच है कीमत कही न जाए
रागे नादे बाहरा ऐनी हुकम न बुझया जाए।

धन्न सु राग सुरंगड़े आलापत सभ तिख जाए ।
(रामकली की वार महला 5)

श्री गुरू ग्रन्थ साहिब की सम्पूर्ण वाणी रागों में लिखी हुई है। प्रत्येक शबद से पहले उसके राग का नाम लिखा गया है। सभी गुरू साहिबान ने अपनी वाणी को रागों में गायन किया । सिक्ख गुरमत संगीत की परम्परा विश्व में एक अनोखी परम्परा है। जिसमें गुरुवाणी को सम्पूर्ण सांगीतिक

विधान में गायन करने की परम्परा है। भले ही गुरुवाणी गायन में शबदों का स्थान सर्वोपरि है परन्तु साथ में राग को भी मुख्य रखा गया है। इसीलिए गुरुवाणी का गायन रागों में ही किया जाता है। श्री गुरू ग्रंथ साहिब में 31 मुख्य राग एवं 31 राग प्रकारों में वाणी लिखी हुई है। यद्यपि उस समय हिन्दुस्तानी संगीत में राग रागिनी पद्धति प्रचलित थी परन्तु गुरू साहिब ने इसका प्रयोग नहीं किया है। उन्होंने राग और उनके प्रकार जिन्हें हम उपराग भी कह सकते हैं और जो आज सभी विद्वानों द्वारा मान्य हैं, का प्रयोग किया है।

साधारणतया राग में ऐसी शक्ति होती है जो मन को एकाग्रता प्रदान करती है और उसकी चंचलता को स्थिर कर देती है। इसीलिए सभी भक्त कवियों ने अपनी रचनाओं का रागों में प्रस्तुत किया जैसे भक्त जयदेव, भक्त नामदेव, स्वामी हरिदास, सूरदास, तुलसी, मीरा बाई, भक्त कबीर, फरीद जी इत्यादि। राग की इस महत्ता को दृष्टिगत करते हुए सिक्ख गुरूओं ने अपनी वाणी का उच्चारण रागों में किया क्योंकि वाणी राग संगीत को भावात्मिकता की ओर ले जाती है। अतः गुरुवाणी में कलाकारी अथवा उस्तादी गायकी की बजाए राग के द्वारा वाणी के भावों को प्रकट करना है इसीलिए गुरू साहिब कहते हैं :–

इक गावत रहे मन सांत न पाई

हउमै विच गावहि बिरथा जाई।।

अतएव गुरुवाणी में राग और शबद को एक सन्तुलन के साथ प्रस्तुत कर शबद के भावों को मुख्यता प्रदान की जाती है। इसमें शास्त्रीयता की क्लिष्टता की अपेक्षा सरलता और सुरीलेपन के साथ सांगीतिक नियमों का पालन करते हुए शबद के अन्तर्भाव को प्रकट किया जाता है।

महला

गुरवाणी में प्रयोग किए गए महला शब्द से तात्पर्य है कि अमुक शबद किस गुरू साहिबान का लिखा हुआ है। गुरू ग्रन्थ साहिब की सम्पूर्ण वाणी में शबद से पहले राग का नाम, घर और फिर महला पहला अथवा महला दूसरा इत्यादि लिखा होता है। महला पहला से ज्ञात होता है कि यह वाणी पहले गुरू श्री गुरू नानक देव जी की वाणी है। इसी प्रकार महला पंजवा से ज्ञात होता है कि यह वाणी पांचवे गुरू श्री गुरू अर्जुन देव जी की रचना है।

रहाउ

संगीत में किसी भी रचना के गायन के लिए दो इकाईयाँ प्रमुख है, पहली स्थाई और दूसरी अन्तरा। गुरूबाणी में जितने भी शबद लिखे हैं, सभी में रहाउ शब्द का प्रयोग हुआ है। गुरूबाणी में शबद की जिस पंक्ति के अन्त में रहाउ शब्द लिखा है उसे शबद गायन के समय स्थाई की पंक्ति बनाया जाता है। रहाउ का शाब्दिक अर्थ है ठहराव या विश्रान्ति अथवा टेक। गुरमति संगीत में शबद गायन के समय शबद की अन्य पंक्तियों को अन्तरा बनाकर गाया जाता है। तथा पुनः स्थाई की पंक्ति अर्थात् रहाउ वाली पंक्ति पर आया जाता है। रहाउ वाली पंक्ति में सम्पूर्ण शबद का केन्द्रीय भाव रहता है। प्रत्येक अन्तरे की पंक्ति रहाउ की पंक्ति के केन्द्रीय भाव को विस्तारपूर्वक दर्शाती है। इस प्रकार रहाउ वाली पंक्ति को टेक अथवा स्थाई बनाकर बाकी की पंक्तियों को अन्तरा बनाकर शबद गाया जाता है। मध्यकालीन सन्त कवियों ने अपनी रचनाओं में ध्रुव अथवा टेक शब्द का प्रयोग किया है। रहाउ शब्द भी उसी अर्थ से प्रयोग किया गया है। 18वीं सदी के कवि दादू , कानू , शाह हुसैन, शाह शरफ की रचनाओं में आमतौर पर रचना का पहला

पद रहाउ की लाइन का है। पर गुरुवाणी में किसी भी पंक्ति की समाप्ति पर रहाउ लिखा होता है। कभी कभी किसी शबद में रहाउ का प्रयोग दो बार मिलता है। ऐसे शबदों में रहाउ दूजा लिखा मिलता है।

अंक

अंक अर्थात् गिनती के अंक। गुरुवाणी में प्रत्येक शब्द की पंक्तियों के अंत में अंक 1,2,3 लिखा रहता है। जो यह संकेत करता है। कि यह पहला अन्तरा है अथवा दूसरा या तीसरा इत्यादि। शबद में एक पंक्ति रहाउ वाली होती है। जिसके अन्त में रहाउ लिखा रहता है और बाकी की तुकों के अन्त में अंक लिखे होते हैं। शबद गायन के समय अंको वाली पंक्तियों को अन्तरे बनाया जाता है। ये पंक्तियाँ रहाउ अर्थात् स्थाई वाली पंक्ति के भाव विस्तार सहित दर्शाती हैं।

रबाबी

रबाबी से तात्पर्य है रबाब बजाकर कीर्तन करने वाले कीर्तिनिए। रबाब एक तंत्र वाद्य है जिसे भाई मरदाना जी गुरू नानक देव जी के साथ कीर्तन के समय बजाते थे। इसीलिए उन्हे रबाबी कहा जाता था। भाई मरदाने के लिए भाई गुरदास जी लिखते हैं ''इक बबा अकाल रूप दूजा रबाबी मरदाना।'' कालान्तर में भाई मरदाने की वंश परम्परा से सम्बन्ध रखने वाले कीर्तिनियों को भी रबाबी कहा जाने लगा, बेशक आज रबाब का प्रचलन नहीं रहा लेकिन फिर भी रबाबियों का कीर्तन चलता रहा। भाई मरदाने के पश्चात् भाई सत्ता और बलवंड, भाई रजादा, सजादा, भाई बाबक, भाई सद और मदूदू, भाई अबदुल्ला का ज़िक्र आता है। गुरू साहिबान के समय रबाबिये भी गुरू स्थानों पर कीर्तन किया करते थे। सिंह सभा लहर तक कीर्तन करने का काम रबाबी ही करते थे। ये पीढ़ी दर पीढ़ी कीर्तन का ही कार्य करते थे। लेंकिन भाई बाबक कीर्तनकार के साथ साथ एक कुशल योद्धा भी थे। उन्होने श्री गुरू हरगोबिन्द साहिब के साथ अमृतसर की लड़ाई में बहुत वीरता दिखाई ।

रबाबी मूल रूप से मुस्लिम धर्म के साथ सम्बन्ध रखते थे। भले ही कुछ सिक्ख बन गये। जैसे आधुनिक रबाबी भाई गुरमुख सिंह, सुरमुख सिंह फक्कर, भाई मेहर सिंह तान, भाई धरम सिंह ज़ख्मी, और भाई गुलबाग सिंह इत्यादि।

सिंह सभा लहर के समय जब सिक्ख धर्म के प्रचार और पुनः जीवन का यत्न किया जाने लगा तब सिक्ख धर्म की सभी रस्मों में कीर्तन को जरूरी अंग बना दिया गया। पहले केवल गुरुद्वारों में अथवा अन्य धार्मिक कार्यों में कीर्तन होता था लेकिन अब हर प्रकार के सामाजिक कार्यों सुख, दु:ख, खुशी, गमी, ब्याह, शादी में कीर्तन होने लगा।

आर्थिक लाभ के कारण रबाबी और सिक्ख कीर्तनिए आपस में ईर्ष्या करने लगे और एक दूसरे पर दोष लगाने लगे क्योंकि ज्यादातर रबाबी सिक्ख रहत मर्यादा में परिपक्व नहीं थे। जाहिर है कि सिक्ख संगतो ने सिक्ख कीर्तनियों को तरजीह दी। वैसे भी उन दिनों हिन्दू सिक्खों और मुसलमानों में तनाव बढ़ रहा था। रबाबियों की निन्दा करने वाले भूल गये कि 'भाई सत्ता और बलवंड की वार' को श्री गुरू ग्रन्थ साहिब में स्थान प्राप्त है।इसलिए कुछ रबाबियों ने गुरूद्वारों की सेवा छोड़ दी तथा महंतो और जागीरदारों के पास चले गये । इसके अतिरिक्त बंटवारे के समय कुछ पाकिस्तान चले गये । कुछ ने अमृत छक लिया और सिक्ख बन गये ।

भाई साई दित्ता रबाबी हरिमन्दिर साहिब के हजूरी रागी थे। इनके बारे में कहा जाता है कि जब भी ये मल्हार राग में कीर्तन करते थे तब बारिश अवश्य आती थी। ये बहुत ही सब्र और संतोषी स्वभाव के धनी थे। प्रसिद्ध रागी भाई संता सिंह और भाई सरजन सिंह भाई साई दिता जी के ही शिष्य थे।

रबाबी कीर्तनकारों की अपनी विशिष्ट कीर्तन परम्परा थी ये पहले नगमा(धुन) बजाते थे जिसमें तबले वाला अपनी कला दिखाता था, फिर वन्दना करते थे जिसमें विलम्बित लय में मंगलाचरण गाते थे। इसमें ये राग का स्वरूप स्पष्ट करते थे जिसे ये राग को खड़ा करना कहते थे। तत्पश्चात् ध्रुपद शैली में शबद गाते थे। रबाबी सदैव पक्के रागों में ही कीर्तन करते थे। सुगम संगीत में ये कभी नहीं गा सकते थे। इस कारण कुछ रबाबिए घमण्ड भी करते थे और अन्य कीर्तनियों को छोटा समझते थे और कभी कभी अनावश्यक तान पल्टों से कलाकरी दिखाने के अहंकार में कीर्तन का रस फीका कर देते थे।

आज कुछ चन्द रबाबी ही हैं जो इस परम्परा को जीवित रखे हुए हैं। जैसे भाई गुरमुख सिंह, सुरमुख सिंह फक्कर, भाई धरम सिंह जख्मी, भाई मेहर सिंह तान, भाई जसवंत सिंह, पाल सिंह आदि रबाबियों के पुत्र और पौत्र भी सिक्खी स्वरूप में गुरूद्वारें और धार्मिक समागमों में पूर्ण श्रद्धा के साथ कीर्तन करते हैं और आज की पीढ़ी इन्हें सिक्ख कीर्तनियों वाला ही सम्मान देती है और इनके कीर्तन को विशेष उल्लास से सुनना पसन्द करती है।

अष्टपदी

अष्ट अर्थात आठ, अतएव आठ पदों वाली रचना अष्टपदी है।गुरुवाणी में कुछ रचनाओं के आठ पद हैं इसलिए ऐसी रचनाओं को अष्टपदी कहते हैं। सुखमनी साहिब के पाठ में अष्टपदी शीर्षक का प्रयोग हुआ है जिसके अन्दर आठ पदों वाली काव्य रचना है। कहीं कहीं गुरुवाणी में बंदों की गिनती में भिन्नता पायी जाती है जैसे अष्टपदी में पदों की संख्या आठ से बढ़कर नौ, दस , ग्यारह अथवा सात मिलती है। इसके अतिरिक्त पंक्तियों में भी भिन्नता पाई जाती है। डा. गुरूनाम सिंह लिखते है कि गुरू साहिबान से पूर्व अष्टपदी का प्रबन्ध शैली के रूप में प्रचार था। प्राचीन काल में प्रबन्ध गायन शैली गाई जाती थी। भक्त जयदेव के गीतगोबिन्द की अष्टपदियाँ प्रबन्ध शैली में ही गाई जाती थीं । प्रबन्ध एक विशेष नियमबद्ध रचना है जिसमें उद्ग्राह, ध्रुव, मेलापक और आभोग चार भाग होते थे। इसीलिए डा. गुरनाम सिंह जी अष्टपदी को प्रबन्ध शैली के अन्तर्गत ही रखते हैं।

पद

पद काव्य का एक पुरातन रूप है। काव्य रूपों में यह काफी प्रचलित है। मध्यकालीन सभी सन्त कवियों ने पद रचनाएँ की हैं। कबीर, सूरदास मीरा, तुलसी इत्यादि के पद बहुत प्रसिद्ध हुए हैं। गुरुवाणी में दुपदे , तिपदे, चौपदे, पंचपदे इत्यादि शब्द मिलते हैं। जिनसे ज्ञात होता हैं कि दो पंक्तियों वाले पदों को दुपदे, तीन पंक्तियों वाले पद को तिपदे, चार पंक्तियों वाले पद को चौपदे इत्यादि नामों से पुकारा जाता है। भारतीय संगीत कोष में पद का अर्थ गीत से है। अर्थात् ऐसी काव्य रचना जो गेय है, उसे पद कहते हैं।

मध्यकाल में पद गायन ध्रुपद शैली की तरह होता था। ध्रुपद गायन में जो काव्य रूप रहता था वह पद ही होता था। गुरुवाणी में भी पद का गायन ध्रुपद अंग से बताते हैं। डा.

गुरूनाम सिंह कहते है, ''पद का गायन ध्रुपद जैसा ही है। गुरमति संगीत की प्रधान पद शैली को ध्रुपद अंग से गाए जाने की परम्परा वाणी प्रबन्ध की विशिष्टता है । श्री गुरू ग्रन्थ साहिब की वाणी चूंकि भाव प्रधान है, इसलिए शास्त्रीयता में शिथिलता स्वाभाविक और मान्य है। इसलिए गुरुवाणी के पदों का गायन गुरूमति परम्परा अनुसार ही किया जाता है तथा मूल सिद्धान्त ध्रुपद अंग जैसा ही है।''

जति जति शब्द भी गुरुवाणी में प्रयुक्त हुआ है। इसका सम्बन्ध ताल से माना जाता है। गुरुवाणी में प्रयुक्त जति शब्द को भारतीय संगीत के यति शब्द से जोड़ा गया है। जिसका अर्थ है निरन्तर चाल में ठहरने की अवस्थाएँ, जति को तबले की एक क्रिया माना गया है। भाई काहन सिंह नाभा के अनुसार,'' मृदंग के बोल जहाँ विश्रान्ति लें उस क्रिया को जति कहेंगे। ''श्री गुरू ग्रन्थ साहिब दर्पण में भाई साहब सिंह लिखते हैं,''जति का सम्बन्ध जोड़ी (तबला) बजाने की एक गत के साथ है।'' डा. चरण सिंह जी श्री गुरू ग्रन्थ वाणी ब्योरे में लिखते हैं कि जब तबले पर दायां हाथ बाये की भाँति खुला बजे तो उस क्रिया को जति की संज्ञा दी जाती है। वे कहते हैं कि जति, गति और सपथ ये तीनों जोड़ी (तबले) के करतब हैं। इस प्रकार हम कह सकते हैं कि जति का सम्बन्ध ताल से है। जब दांया हाथ एक विशिष्ट ढंग से बांये की भाँति खुला बजता है तो इस क्रिया को जति कहा जाता है।

घर

गुरुवाणी में शबद से पहले राग का नाम फिर घर तथा फिर महला लिखा रहता है। घर 1 अथवा 2 या 3 इस प्रकार 17 तक घरों की संख्या मिलती है। घर के बारे में विद्वान मानते हैं कि यह ताल सूचक शब्द है। इससे यह ज्ञात होता है कि अमुक शबद कौन सी ताल में गाना है। परन्तु इसके बारे में विद्वानों में मतभेद पाया जाता है । कोई भी एक मत सर्वमन्य नहीं है। कुछ विद्वानों का मत है कि ईरानी पद्धति में ताल रूपों को एक गाह, दो गाह, सिर गाह, चार गाह आदि कहा जाता है। इसलिए हो सकता है गुरू साहिबान ने घर को ताल दर्शाने के लिए प्रयोग किया हो। इसके अतिरिक्त ऐसा भी माना गया है कि अमीर खुसरों ने 17 तालें बनाई थी और गुरवाणी में घरों की संख्या भी 17 तक है। इसलिए हो सकता है कि उस समय खुसरो की 17 तालें प्रचार में हों, जिन्हें ताल संख्या एक, दो, तीन इत्यादि की संज्ञा से सम्बोधित किया जाता हो। हो सकता है कि गुरू साहिबान ने भी घर एक, दो, तीन इत्यादि इसी आशय से प्रयोग किए हैं।

पड़ताल

पड़ताल का शाब्दिक अर्थ है परत ताल अथवा पट ताल अर्थात् ताल बदलना या फिर ताल के ऊपर ताल । सिक्ख कीर्तन परम्परा की यह अनोखी गायन शैली है जिसका प्रचलन अन्यत्र कहीं नहीं मिलता । इस गायन शैली में ध्रुपद और ख्याल अंग की गायकी के गुण विद्यमान रहते हैं। यद्यपि मध्यकाल में पंचतालकेश्वर नामक काव्य रूप का गायन प्रचलित था परन्तु पड़ताल के साथ उसके सम्बन्धों का कोई प्रमाण नहीं मिलता। भाई काहन सिंह नाभा ने पड़ताल के बारे में लिखा है कि पड़ताल, चार ताल का एक रूप है और इस ताल में गाई जाने वाली गायकी का नाम पड़ताल पड़ गया । परन्तु यह परिभाषा उचित प्रतीत नहीं होती क्योंकि प्रचार में पडताल गायकी में एक ही शबद में तालें बदलती हैं। प्रो. साहिब सिंह श्री गुरू ग्रन्थ साहिब दर्पण में लिखते हैं कि जिस शैली में ताल बार बार बदलें उसे पड़ताल शैली कहते हैं।

पड़ताल गायकी की जो परम्परा प्रचलित है वह भी इसी प्रकार है अर्थात्

पड़ताल गायकी में ताल बार बार बदलता है प्रत्येक अन्तरे का ताल अलग अलग होता है । स्थाई पर आकर पुनः उसी ताल में आ जाते हैं जिसमें आरम्भ किया था । अथवा कभी कभी कुछ रागी स्थाई पंचम सवारी ताल में आरम्भ करते हैं। परन्तु बाद में तान इत्यादि लेते समय तीनताल में गाने लगते हैं, तथा समाप्ति पुनः पंचम सवारी ताल में ही कर देते हैं। अलग अलग रागियों की गायकी में भिन्नता पाई जाती है परन्तु यह निश्चित है कि पड़ताल में एक ही शबद में ताल बार बार बदलते हैं। इस कार्य में बहुत ही कुशलता के साथ एक ताल की लय से दूसरे ताल की लय में प्रवेश किया जाता है। यह बदलाव बहुत ही सहज और हृदयग्राही लगता है। सम्पूर्ण शबद में राग एक ही रहता है। अधिकतर विद्वान मानते हैं कि पड़ताल में कम से कम पांच ताल बदलने चाहिए तथा आरम्भ केवल पंचम सवारी ताल से ही होना चाहिए अर्थात् स्थाई पंचम सवारी में तथा अन्तरे अलग अलग तालों में हो सकते हैं। श्री गुरू ग्रन्थ साहिब में श्री गुरू रामदास जी और गुरू अर्जुन देव जी की 55 पड़तालें आसा, धनाश्री, सूही, बिलावल, रामकली, नट नारायण, भैरव, सारंग, मल्हार, कान्हडा, प्रभाती इत्यादि रागों में रचित हैं। पड़ताल का काव्य रूप भी अन्य शबदों से भिन्न होता है। इसकी रहाउ वाली पंक्ति अधिकतर बाकी पंक्तियों से लम्बी होती है। अन्तरों में शब्दों की पुनरावृति होती है। उदाहरण के तौर पर राग मल्हार की एक पड़ताल इस प्रकार हैः–

गुरू मन्हार प्रिय दयार सिउ रंग कीया।
कीन्हो री सगल सीगार।
तजयो री सगल बिकार।
धावतो असथिर थीया। रहाउ।।
ऐसे रे मन पाय कै। आप गवाए कै।
कर साधन सिउ संग।
बाजे बजहि मृदंग अनाहद।
कोकिल री राम नाम बोलै।
मधुर बैन अति सुहीया।।1।।
ऐसी तेरे दरसन सोभ
अति अपार प्रिय अमोघ
तैसे ही संग संत बने
भव उतार नाम भने
रम राम राम माल
मन फेरते हरि संग संगीया
जन नानक प्रिउ प्रीतम थीया।।2।।

Lecturer in Music (V) Arya College, Pathankot
M : 9417719798

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ: ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ

ਡਾ. ਰਾਜੇਸ਼ ਸ਼ਰਮਾ

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਾਗਾਤਮਕ ਲੜੀ ਅਧੀਨ ਤੀਜੇ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਰਾਗ 'ਗਉੜੀ' ਦੇ ਅੰਤਰਗਤ ਪੰਨਾ ੧੫੬ ਤੋਂ ਆਰੰਭ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਬਾਣੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਸੰਬੰਧੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਵਿਦਵਾਨ ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲਿਖਦੇ ਹਨ, "ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਦਾ ਵਰਣਨ ਮੱਧ ਕਾਲ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਜਿਵੇਂ ਰਾਗ-ਤਰੰਗਣੀ, ਰਾਗਤੱਤਵਵਿਬੋਧ, ਰਾਗ ਮੰਜਰੀ, ਰਸ ਕੌਮੁਦੀ, ਰਾਗ ਵਿਬੋਧ, ਚਤੁਰਦੰਡੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਕਾ ਆਦਿ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ।"ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, "ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਗਉੜੀ ਦਾ ਪੁਰਾਤਨ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ। ਇਸਦੇ ਸਰੂਪ ਸੰਬੰਧੀ ਅਧਿਕਾਰ ਪੂਰਣ ਲਿਖਣਾ ਕਾਫ਼ੀ ਕਠਿਨ ਹੈ, ਕਿਉਂ ਜੋ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦੇ ਆਧੁਨਿਕ ਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸਦਾ ਉਲੇਖ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ"। ਪਰੰਤੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਨੂੰ ਗਉੜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਜੋਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਮੱਧ ਕਾਲ ਜਾਂ ਆਧੁਨਿਕ ਕਾਲ ਦੇ ਸੰਗੀਤ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਵਿੱਚ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ ਪਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰੰਪਰਾ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ ਘਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਨਾਦਾਤਮਕ ਸਰੂਪ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਦੇ ਭੈਰਵ ਅਤੇ ਪੂਰਵੀ ਥਾਟ ਦਾ ਅਧੀਨ ਕਈ ਸਰੂਪ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭੈਰਵ ਥਾਟ ਦੇ ਅਧੀਨ ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਨੂੰ ਔੜਵ-ਔੜਵ ਜਾਤੀ ਦਾ ਰਾਗ ਮੰਨਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਗੰਧਾਰ ਤੇ ਪੰਚਮ ਕਿਤੇ ਕਿਤੇ ਧੈਵਤ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਦ ਕਿ ਪੂਰਵੀ ਥਾਟ ਅਧੀਨ ਇਹ ਰਾਗ ਸੰਪੂਰਨ ਤੇ ਸ਼ਾੜਵ-ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਤੀ ਦਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾੜਵ-ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਤੀ ਅਧੀਨ ਇਸਦੇ ਆਰੋਹ ਵਿੱਚ ਧੈਵਤ ਸਵਰ ਵਰਜਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਅਨੁਸਾਰ, "ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਦੇ ਭੈਰਵ ਅੰਗ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਗ ਗੁਨਕਲੀ, ਮਾਲਕੌਂਸ ਤੇ ਚੰਦਰਕੌਂਸ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਛਾਇਆ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀ ਹੈ ਪ੍ਰੰਤੂ ਇਸ ਰਾਗ ਦੀ ਰਾਗਵਾਚਕ ਸਵਰ ਸੰਗਤੀ ਸ ਰੇ਼ ਨ਼ੀ ਸ, ਨ਼ੀ ਸ ਨ਼ੀ, ਧ਼ ਨ਼ੀ ਸ ਨ਼ੀ , ਰੇ਼ ਸ ਪ੍ਰਯੋਗ ਨਾਲ ਇਹ ਰਾਗ ਆਪਣੇ ਸਮਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤਕ ਤੇ ਹੋਰ ਰਾਗਾਂ ਦੀ ਛਾਇਆ ਤੋਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਵੱਖਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਰਾਗ ਦੇ ਵੱਖ ਵੱਖ ਵਿਦਾਨਾਂ ਪਾਸੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਰੂਪ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਨ:-

੧. ਠਾਠ ਪੂਰਬੀ, ਜਾਤੀ-ਸੰਪੂਰਨ, ਸਵਰ ਰੇ਼ ਧ਼ ਮੇ ਬਾਕੀ ਸ਼ੁੱਧ, ਵਾਦੀ ਰੇ਼, ਸੰਵਾਦੀ-ਪ, ਵਕਤ-ਸ਼ਾਮ

ਆਰੋਹ:- ਸ ਰੇ਼ ਗ ਮੇ ਪ ਧ਼ ਨੀ ਸਂ

ਅਵਰੋਹ:- ਸਂ ਨੀ ਧ਼ ਪ ਮੇ ਗ ਰੇ਼ ਸ।

੨. ਇਸ ਮੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਗਉੜੀ ਵਿੱਚ ਮੰਦਰ ਸਪਤਕ ਦੀ ਪ਼ ਔਰ ਮੱਧ ਸਪਤਕ ਦੀ ਪ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਪੂਰਵੀ ਅੰਗ, ਗ ਵਾਦੀ, ਪ ਸੰਵਾਦੀ

ਸਮਾਂ ਸ਼ਾਮ ਦਾ

ਆਲਾਪ ਸ ਨ਼ੀ ਰੇ਼ ਸ, ਨ਼ੀ ਧ਼ ਪ਼ ਰੇ਼ ਸ, ਗ ਗ ਰੇ਼ ਸ, ਪ, ਮੇ ਪ ਧ਼ ਪ, ਮੇ ਗ ਰੇ਼ ਸ ਨ਼ੀ ਸ।

੩. ਇਹ ਸੰਪੂਰਨ ਜਾਤਿ ਦੀ ਰਾਗਿਨੀ ਹੈ, ਸ਼ੜਜ ਗੰਧਾਰ ਪੰਚਮ ਨਿਸ਼ਾਦ ਸ਼ੁੱਧ, ਰਿਸ਼ਭ ਗਾਂਧਾਰ ਕੋਮਲ ਐਤ ਮੱਧਮ ਤੀਵ੍ਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਮੱਧਮ ਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਭ ਸੰਵਾਦੀ ਅਤੇ ਗ੍ਰਹ ਸੁਰ ਸ਼ੜਜ, ਗਾਉਣ ਦਾ ਵੇਲਾ ਦਿਨ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ।

੪. ਥਾਟ ਪੂਰਵੀ, ਜਾਤੀ ਸ਼ਾਡਵ ਸੰਪੂਰਨ, ਸਮਾਂ-ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ ਦਿਨ

ਵਾਦੀ ਗੰਧਾਰ, ਸੰਵਾਦੀ ਨਿਸ਼ਾਦ, ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀ ਗੰਭੀਰ,

ਸਵਰ ਰਿਸ਼ਭ ਧੈਵਤ ਕੋਮਲ ਮਧਿਅਮ ਤੀਵਰ ਬਾਕੀ ਸ਼ੁੱਧ।

ਆਰੋਹ ਨ਼ੀ ਧੁ ਸ ਨ਼ੀ, ਰੇ ਗ ਮੇ ਪ, ਮੇ ਧੁ ਨੀ ਸਂ

ਅਵਰੋਹ ਸਂ ਰੇਂ ਨੀ ਸਂ ਨੀ ਧੁ ਨੀ, ਧੁ ਪ, ਮ ਗ, ਮ ਗ ਰੇ ਸ

ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਮੇ ਗ ਰੇ, ਸ ਰੇ ਨ਼ੀ ਸ, ਨ਼ੀ ਧੁ਼ ਸ ਨ਼ੀ।

੫. ਥਾਟ ਭੈਰਵ, ਸਵਰ ਰਿਸ਼ਭ, ਧੈਵਤ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਪੰਚਮ ਅਤੇ ਗੰਧਾਰ ਵਰਜਿਤ, ਨਿਸ਼ਾਦ ਦੋਵੇਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸ਼ੁੱਧ ਸਵਰ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਦਾ ਵਾਦੀ ਸੁਰ ਰਿਸ਼ਭ ਅਤੇ ਸੰਵਾਦੀ ਧੈਵਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੀ ਜਾਤੀ ਔੜਵ-ਔੜਵ ਹੈ। ਸਮਾਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ ਹੈ।

ਆਰੋਹ – ਸ ਰੇ ਮ ਧੁ, ਨੀ ਸਂ

ਅਵਰੋਹ ਸਂ ਨੁੀ ਧੁ ਮ, ਰੇ ਸ, ਨ਼ੀ ਰੇ ਸ

ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਧੁ ਮ, ਰੇ ਮ, ਰੇ ਸ, ਨ਼ੀ ਧੁ ਨ਼ੀ ਰੇ ਸ।

੬. ਭੈਰਵ ਥਾਟ, ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਿਸ਼ਭ ਕੋਮਲ ਦੋਵੇਂ ਧੈਵਤ, ਦੋਨੋਂ ਨਿਸ਼ਾਦ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਸਵਰ ਸ਼ੁੱਧ ਹਨ। ਵਾਦੀ ਮਧਿਅਮ ਸੰਵਾਦੀ ਖੜਜ ਤੇ ਸਮਾਂ ਰਾਤ ਦਾ ਚੌਥਾ ਪਹਿਰ (ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲਾ) ਹੈ। ਆਰੋਹ ਵਿੱਚ ਪੰਚਮ ਅਲਪ ਰਹੇਗਾ। ਜਾਤੀ ਵਕਰ ਸੰਪੂਰਨ ਹੈ।

ਆਰੋਹ ਸ, ਰੇ ਗ ਮ, ਪਧੁਪਮ, ਧੁ ਨੀ ਸਂ

ਅਵਰੋਹ ਸਂ ਨੁੀ ਧ ਪ, ਧੁ ਮ ਪ ਗਮ, ਗ ਰੇ ਗ, ਰੇ ਸ ਨ਼ੀ ਧੁ ਨ਼ੀ ਰੇ ਸ।

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਦੇ ਉਪਰੋਕਤ ਸਰੂਪਾਂ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਰਾਗ ਨਿਰਣਾਇਕ ਕਮੇਟੀ, ਪ੍ਰੋ. ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਰਾਗ ਦਾ ਨਿਮਨਲਿਖਤ ਸਰਵ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਸਰੂਪ ਮੰਨਿਆ ਹੈ।

੭. ਥਾਟ-ਭੈਰਵ, ਸਵਰ-ਰਿਸ਼ਭ ਧੈਵਤ ਕੋਮਲ ਦੋਨੋ ਨਿਸ਼ਾਦ ਆਰੋਹ ਵਿੱਚ ਸ਼ੁੱਧ ਤੇ ਅਵਰੋਹ ਵਿਚ ਕੋਮਲ

ਵਰਜਿਤ ਸਵਰ ਗੰਧਾਰ ਤੇ ਪੰਚਮ, ਜਾਤੀ ਔੜਵ-ਔੜਵ

ਵਾਦੀ ਧੈਵਤ, ਸੰਵਾਦੀ ਰਿਸ਼ਭ

ਸਮਾਂ ਸਵੇਰ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਪਹਿਰ

ਆਰੋਹ ਸ ਰੇ, ਮ ਧੁ, ਨੀ ਸਂ

ਅਵਰੋਹ ਸਂ ਨੀ ਸਂ, ਨੁੀ ਧੁ, ਮ ਰੇ ਸ, ਨ਼ੀ ਸ ਨ਼ੀ, ਸ ਰੇ ਸ

ਮੁੱਖ ਅੰਗ ਸਂ ਰੇਂ ਨੀ ਸਂ, ਨੁੀ ਧੁ, ਮ ਧੁ ਮ ਰੇ, ਰੇ ਸ ਨ਼ੀ, ਧੁ ਨ਼ੀ ਸ। ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮਹਲਾ ੪ (੧੬੫)

THE SIKH REVIEW
(A Monthly Magazine)

116, Karnani Mansion
25-A, Park Street, Kolkata

ਸੁਰ ਲਿਪੀ

ਰਾਗ ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ

ਤਾਲ – ਪੰਜਾਬੀ ਤੀਨ ਤਾਲ

×				੨				੦				੩			
੧	੨	੩	੪	੫	੬	੭	੮	੯	੧੦	੧੧	੧੨	੧੩	੧੪	੧੫	੧੬
						ਸਥਾਈ									
									ਸਾ	ਰੁੇਮ	ਮ	ਧੁ	–	ਮਰੁੇ	ਸਾ
									ਹ	ਮਵ	ਣ	ਜ	·	·ਰੇ	·
ਰੁੇ	–	–	ਮਰੁੇ	ਸਾ	ਰੁੇਸਾ	ਨ਼ੀ	–	–	ਸਾ	ਰੁੇਮ	ਮ	ਧੁ	–	ਮਰੁੇ	ਸਾ
ਰਾ	·	·	ਮ·	ਕੇ	··	·	·	·	ਹ	ਮਵ	ਣ	ਜਾ	·	·ਰੇ	·
ਰੁੇ	–	–	ਮਰੁੇ	ਸਾ	–	–	–	ਸਾਰੁੇ	ਰੁੇਮ	ਮ	ਮ	ਰੁੇ	ਮ	ਧੁ	ਮਧੁ
ਰਾ	·	·	ਮ·	ਕੇ	·	·	·	ਹ·	ਰਿਵ	ਣ	ਜ	·	ਕ	ਰਾ	ਵੈਦੇ
ਧੁਨੀ	ਸਾਂ	ਨੀ	ਸਾਂ	ਨੀਸਾਂਨੀ	ਧੁਨੀਧ	ਮਧੁਮ	ਰੁੇਮਰੁੇ	ਸਾ–							
ਰਾ·	·	·	ਸ	ਰੇ··	···	···	···	···							
						ਅੰਤਰਾ									
									ਧੁ	–	ਮਧੁ	ਧੁਨੀ	ਨੀਸਾਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ
									ਸਾ	·	ਹੁਹ	ਮਾ·	··	·	ਰਾ
ਸਾਂ	ਸਾਂ	–	ਰੁੇਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਨ਼ੀ	ਧੁ	–	ਧੁ	–	ਮਧੁ	ਧੁਨੀ	ਨੀਸਾਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ
·	ਤੂ	·	ਧ	ਨੀ	·	·	·	·	ਸਾ	·	ਹੁਹ	ਮਾ·	··	·	ਰਾ
ਸਾਂ	ਸਾਂ	–	ਰੁੇਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਰੁੇਂ	–	ਰੁੇਂ	ਰੁੇਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂਰੁੇਂ	ਰੁੇਂਮਂ	ਮਂਰੁੇਂ	ਰੁੇਂ
·	ਤੂ	·	ਧ	ਨੀ	·	·	·	·	ਜੈ	·ਸੀ	ਤੂ	ਰਾ·	··	·ਸ	ਦੇ
–	ਰੁੇਂ	ਸਾਂ	ਧੁਰੁੇਂ	ਸਾਂ	–	ਨੀਸਾਂ	ਨ਼ੀਧੁ	–	ਧੁ	–	ਮਧੁ	ਧੁਨੀ	ਨੀਸਾਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ
·	ਤੈ	ਸੀ	ਹਮ	ਲੇ	·	ਹਿ	··	·	ਹਰਿ	·	ਨਾ·	ਮਵ	ਣ	·	·
ਸਾਂਸਾਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਰੁੇਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂ	ਰੁੇਂ	–	ਰੁੇਂ	ਰੁੇਂ	ਸਾਂ	ਸਾਂਰੁੇਂ	ਰੁੇਂਮਂ	ਮਂਰੁੇਂ	ਰੁੇਂ
ਜਹਿ	·	ਰ	·	ਗ	ਸਿਓ	·	·	·	ਜੇ	ਆ	ਪ	ਦਇ	ਆ·	··	ਲ
–	ਰੁੇਂ	ਸਾਂ	ਧੁਰੁੇਂ	ਸਾਂ	–	ਨੀਸਾਂ	ਨ਼ੀਧੁ	–	ਧੁ	ਧੁਮ	ਮਮ	ਮ	–	ਰੁੇਮ	ਮਧੁ
·	ਹੋ	·	ਇ·	ਦੇ	·	·ਹਿ	··	·	ਜੇ	ਆਪ	ਦਇ	ਆ	·	ਲ·	··
–	–	ਮਰੁੇ	ਰੁੇਮ	ਰੁੇ	–	ਸਾ	–	–							
·	·	ਹੋ·	ਇ·	ਦੇ	·	ਹਿ	·	·							

*ਨੋਟ: ਬਾਕੀ ਅੰਤਰੇ ਵੀ ਉਪਰੋਕਤ ਸਵਰ ਰਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਗਾਏ ਜਾਣ।

ਲੈਕਚਰਾਰ,ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ,ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਅੰਗ ੧੬੫
Page 165

ਗਉੜੀ ਬੈਰਾਗਣਿ ਮਹਲਾ ੪ ॥

ਸਾਹੁ ਹਮਾਰਾ ਤੂੰ ਧਣੀ ਜੈਸੀ ਤੂੰ ਰਾਸਿ ਦੇਹਿ ਤੈਸੀ ਹਮ ਲੇਹਿ ॥
O Master, You are my Banker. I receive only that capital which You give me.

ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਵਣੰਜਹ ਰੰਗ ਸਿਉ ਜੇ ਆਪਿ ਦਇਆਲੁ ਹੋਇ ਦੇਹਿ ॥੧॥
I would purchase the Lord's Name with love, if You Yourself, in Your Mercy, would sell it to me. ||1||

ਹਮ ਵਣਜਾਰੇ ਰਾਮ ਕੇ ॥
I am the merchant, the peddler of the Lord.

ਹਰਿ ਵਣਜੁ ਕਰਾਵੈ ਦੇ ਰਾਸਿ ਰੇ ॥੧॥ ਰਹਾਉ ॥
I trade in the merchandise and capital of the Lord's Name. ||1||Pause||

ਲਾਹਾ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਧਨੁ ਖਟਿਆ ਹਰਿ ਸਚੇ ਸਾਹ ਮਨਿ ਭਾਇਆ ॥
I have earned the profit, the wealth of devotional worship of the Lord. I have become pleasing to the Mind of the Lord, the True Banker.

ਹਰਿ ਜਪਿ ਹਰਿ ਵਖਰੁ ਲਦਿਆ ਜਮੁ ਜਾਗਾਤੀ ਨੇੜਿ ਨ ਆਇਆ ॥੨॥
I chant and meditate on the Lord, loading the merchandise of the Lord's Name. The Messenger of Death, the tax collector, does not even approach me. ||2||

ਹੋਰੁ ਵਣਜੁ ਕਰਹਿ ਵਾਪਾਰੀਏ ਅਨੰਤ ਤਰੰਗੀ ਦੁਖੁ ਮਾਇਆ ॥
Those traders who trade in other merchandise, are caught up in the endless waves of the pain of Maya.

ਓਇ ਜੇਹੈ ਵਣਜਿ ਹਰਿ ਲਾਇਆ ਫਲੁ ਤੇਹਾ ਤਿਨ ਪਾਇਆ ॥੩॥
According to the business in which the Lord has placed them, so are the rewards they obtain. ||3||

ਹਰਿ ਹਰਿ ਵਣਜੁ ਸੋ ਜਨੁ ਕਰੇ ਜਿਸੁ ਕ੍ਰਿਪਾਲੁ ਹੋਇ ਪ੍ਰਭੁ ਦੇਈ ॥
People trade in the Name of the Lord, Har, Har, when the God shows His Mercy and bestows it.

ਜਨ ਨਾਨਕ ਸਾਹੁ ਹਰਿ ਸੇਵਿਆ ਫਿਰਿ ਲੇਖਾ ਮੂਲਿ ਨ ਲੇਈ ॥੪॥੧॥੭॥੪੫॥
Servant Nanak serves the Lord, the Banker; he shall never again be called to render his account. ||4||1||7||45||

Form IV Statement of Ownership (See Rule 9)

Place	:	422, Sector 15-A, Chandigarh
Periodicity of Publication	:	Monthly
Editor, Printer & Publisher's Name	:	Dr. Jagir Singh
Nationality	:	Indian
Owner of Newspaper	:	President, Amrit Kirtan Trust

I, Dr. Jagir Singh, hereby declare that the particulars given above are true to the best of my knowledge and belief.

Sd/

Date: February 28, 2011 — Dr. Jagir Singh, Publisher

HELP NEEDY

SHARE THE BLESSINGS

HELP NEEDY

- TO LIVE LONG
  LEAD NATURAL LIFE
- TO LIVE MEANINGFULL LIFE
  JOIN TEAM HELP NEEDY
- TO LIVE FOR EVER
  DONATE

• BLOOD • EYES • TISSUES • ORGANS • WHOLE BODY

A UNIQUE GIFT OF LIFE

AN ISO 9001 - 2000 CERT. TRUST

SEWAKS' Charitable Trust (Regd.)

Regd. Office : SCO 1104 - 05, First Floor, Sector 22-B, Chandigarh-160 022

Tele : 93161-36238, 98786-36268, 98141-01806

E-mail : sewaks@sewaks-helpneedy.com, website : www.sewaks-helpneedy.com

B.O. : 2477, 15TH LANE, DASMESH NAGAR, GILL ROAD, LUDHIANA PH.: 2490820, MOB.: 98156-18154

TRUST CENTRE HARYANA : Sewaks' Sewa Centre, Lal Kothi, Village Behlon, Morni Hills, Panchkula

TRUST CENTRE PUNJAB : Medical Sewa Centre, Village Jhanjeri, P.O. Landran, Tehsil Kharar, Distt. S.A.S Nagar

ASSOCIATES : Gurmat Parsar Medical Sewa Centre, Mundi Kharar, Distt. S.A.S. Nagar (Punjab)

ASSIST-HELP : Like minded Charitable Institutes having similar Aims & Objects

IN THE SERVICE OF HUMANITY. SINCE 1994

Postal Regd. No. G/CDH/0045/2009-10 RNI Regd. No. 46788/89 ISSN 0972-2335

AMRIT KIRTAN TRUST is Registered Body founded in the year 1989, with a view to promoting the cause of Gurbani Kirtan in its classical and traditional form.

One of the major activity of the Trust is publication of a monthly magazine **"AMRIT KIRTAN"**, devoted to popularising music and Kirtan. The Magazine is widely circulated in India and abroad. It would, therefore, be appreciated that "Amrit Kirtan" provides an appropriate medium of publishing **ABOUT** your products, service and attainments.

We solicit your cooperation and await a release for your advertisement in "Amrit Kirtan". Advertisement tariff for each insertion in the magazine (Print area : 20 x 15 cms) is given below (rebate of 10% is allowed on an annual contract of 12 insertions)

Back Cover Page	:	Rs. 4000/-
Inside Cover Page	:	Rs. 3000/-
Ordinary Full Page	:	Rs. 1000/-

You can deposit amount for Amrit Kirtan Online in Favour of Amrit Kirtan Trust (Regd.) **Current A/C No.65079603302** at State Bank of Patiala, Sector 22-B, Chandigarh.

Donations for Amrit Kirtan Trust (Regd.) are eligible for relief u/s 80 G of Income Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/-I/CHD/Tech./80-G/ 2008-939 dated 19-05-2008 - valid up to 31/03/2012.

AMRIT KIRTAN TRUST (REGD.)
422, Sector 15-A, Chandigarh-160015
Mobile:098140 53630;**Phone**: 0172-277660
Email: drjagirsingh@gmail.com **Website**: http://amritkirtan.com